

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ПСИХОЛОГІЇ, ІСТОРІЇ ТА СОЦІОЛОГІЇ
КАФЕДРА ЗАГАЛЬНОЇ ТА СОЦІАЛЬНОЇ ПСИХОЛОГІЇ**

**СОЦІАЛЬНІ ТА ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ КОНФЛІКТІВ
В СІМ'Ї**

Кваліфікаційна робота (проект)

на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»

Виконав: студент 2 курсу 07-131М групи

Спеціальності 053 Психологія

Освітньо-професійної програми

«Психологія»

Валерій РИБАК

Керівник: д. психол. н., професор

Олена БЛИНОВА

Рецензент: к. психол. н., доцент

Вікторія КАЗІБЕКОВА

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. Теоретичне дослідження особливостей соціальних та психологічних чинників конфліктів в сім'ї у дітей-підлітків з батьками	8
1.1. Сім'я як мала соціальна група	8
1.2. Психологічні особливості підліткового віку	12
1.3. Особливості батьківсько-дитячих відносин в підлітковому віці	18
1.4. Сімейні конфлікти у відносинах батьків і дітей-підлітків	24
Висновки до першого розділу	28
РОЗДІЛ 2. Емпіричне дослідження соціальних та психологічних чинників конфліктів в дитячо-батьківських відносинах підлітків у сучасній сім'ї	31
2.1. Процедурно-методичне забезпечення дослідження	31
2.2. Кількісний та якісний аналіз результатів емпіричного дослідження	36
Висновки до другого розділу	72
ВИСНОВКИ	76
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	79
ДОДАТКИ	84
Додаток А. Кодекс академічної доброчесності здобувача вищої освіти Херсонського державного університету	84

ВСТУП

Актуальність теми. Сім'ї відводиться основна роль у формуванні моральних начал, життєвих принципів дитини. Батьки мають найсильніший вплив на своїх дітей. На жаль, прискорений темп сучасного життя, урбанізація разом з відповідальністю, що постійно підвищується, жорсткість соціально-ролевих приписів, несприятливі тенденціями в соціально-психологічній динаміці розвитку сім'ї, недостатній рівень морально-етичних начал в стосунках дорослих, низька соціально-психологічна культура спілкування в соціумі призводять до порушень стосунків між батьками і дітьми.

Особливо актуальною постає проблема конфліктів між батьками і дітьми. Вплив сім'ї на підлітка є обумовлений насамперед завданнями формування особистості підлітка і усвідомлення його власної ідентичності. Особливістю підліткового віку виступає одночасна наявність двох типів потреб: потреби в автономії від батьків і самовизначенні та потреби в підтримці і приєднання до сім'ї. Вплив сім'ї є різноаспектним і торкається різних сторін особистості підлітка (афективної, когнітивної, поведінкової) та є безперервним. Саме цьому етапу розвитку особистості притаманні численні суперечності, вагання, емоційні зриви, які свого виразу набувають у конфліктах.

Виходячи з вищезазначеного, дослідження особливостей батьківсько-дитячих взаємин, соціальних та психологічних чинників конфліктів в сім'ї, завжди залишаються актуальними, тим більше в даний час, коли сім'я, як і все українське суспільство, переживає ряд системних трансформацій, що докорінно впливають на специфіку її життєдіяльності. Соціально-економічна нестабільність у суспільстві багато в чому обумовлює нестійкість процесу виконання сім'єю своїх функцій, зокрема, щодо підростаючого покоління.

У психолого-педагогічній науці накопичений значний теоретичний матеріал з проблеми батьківсько-дитячих взаємин. Їх вплив

на формування дитячої особистості розглядався в працях Ю. Аркіна, О. Вишневського, О. Духновича, Н. Лубенець, А. Макаренка, Я. Мамонтова, С. Русової, К. Ушинського, Я. Чепіги. Емпіричний аналіз особливостей батьківсько-дитячих взаємин відображений у дослідженнях Г. Варги, Ю. Гіппенрейтер, В. Гарбузова, О. Захарова, Е. Ейдемільера, О. Сидоренко, Е. Юстицька та ін. Особливості внутрішньо сімейних відносин вивчали: А. Співаковська, М. Буянов, З. Матейчек, Г. Хоментаскас, Е. Фромм, Р. Снайдер, А. Личко та ін.

В Україні проблему конфліктів успішно розробляють І. Булах, О. Волянська, А. Гірник, Г. Ложкін, І. Кошова, В. Кушнірюк, М. Пірен, Н. Пов'якель. Значний внесок у вивчення проблеми конфліктних форм поведінки зроблений А. Анцуповим, А. Ішмуратовим, М. Примушом, А. Шипіловим. Ф. Василюк, Є. Первишева, Л. Петровська вважають, що конфлікт виступає як невід'ємний елемент сім'ї та виконує дві функції: позитивну (конструктивну) і негативну (деструктивну).

Незважаючи на значну низку досліджень особливостей дитячо-батьківських відносин, особливостей конфліктів в сім'ї, дана тема залишається недостатньо розробленою та актуальною. Адже із кожним новим поколінням вона проявляються по-новому, видозмінюється, залежно соціальної ситуації розвитку. Виникають нові проблемні ситуації, які потребують дослідження і вирішення. Отже, тема соціальні та психологічні чинники конфліктів в сім'ї є однією з актуальних областей психології.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Кваліфікаційна робота написана в межах тематичного плану кафедри загальної та соціальної психології Херсонського державного університету «Соціально-психологічні виміри становлення та розвитку особистості» (державний реєстраційний номер 0119U101096).

Мета кваліфікаційної роботи полягає в дослідженні соціальних та психологічних чинників конфліктів між батьками та дітьми-підлітками в сучасній сім'ї.

Відповідно до поставленої мети необхідно розв'язати наступні **завдання:**

1. На основі літературних джерел охарактеризувати психологічні особливості підліткового віку.
2. Ознайомитися з особливостями батьківсько-дитячих відносин в підлітковому віці.
3. Емпірично дослідити особливості дитячо-батьківських відносин підлітків.
4. Вивчити які соціальні та психологічні чинники впливають на виникнення конфліктів між батьками та дітьми-підлітками.

Об'єкт дослідження: дитячо-батьківські відносини.

Предмет: чинники, що впливають на конфліктність підлітків з батьками.

Теоретико-методологічною основою наукового дослідження виступають: закономірності психічного й особистісного розвитку (Г. Костюк, С. Максименко, А. Маслоу, К. Роджерс); концепції становлення особистості в онтогенезі (Л. Божович, М. Боришевський, В. Моляко, Т. Титаренко, Н. Чепелева та ін.); фундаментальні положення про особливості підліткового віку (Л. Виготський, І. Дубровіна, Н. Лисіна, А. Лічко, В. Мухіна, А. Реан та ін.); концепція психології сімейної взаємодії (М. Алексєєва, Г. Варга, Е. Ейдемільер, В. Столін, В. Юстицькіс та ін.); положення про дитячо-батьківські взаємовідносини у підлітковому віці (Г. Варга, І. Валітова, В. Дружинін, Е. Ейдемільер, О. Макушина, В. Столін); положення про стратегії поведінки членів сім'ї у конфлікті (Е. Берн, Г. Варга, Н. Грішина, Л. Петровська, В. Слободчиков); про дитячо-батьківські конфлікти (Л. Божович, В. Сатир, Д. Фельдштейн).

У кваліфікаційній роботі використані **методи дослідження:** теоретичні (аналіз, синтез та узагальнення наукової літератури з теми дослідження), емпіричні: *методика «Поведінка батьків і ставлення підлітків до них» (ADOR)* з метою дослідити особливості установок, поведінки і тактики виховання батьків так, як це бачать і розуміють їх діти в підлітковому віці, *методика «Дитячо-батьківські відносини підлітків» П. Трояновської* з метою дослідити дитячо-батьківські відносини очима підлітків, а також методи математично-статистичної обробки емпіричних даних (кореляційний аналіз та t-критерій Стьюдента).

Наукова новизна полягає в обґрунтуванні теоретичних засад проблеми сімейного виховання; доповнено наукові знання про особливості дитячо-батьківських відносин в підлітковому віці; з'ясовано значущість ролі конфліктологічних чинників у житті сім'ї та дитини.

Практичне значення: отримані результати можуть бути корисними у роботі практичного психолога з метою оптимізації відносин міжособистісної значущості підлітка з батьками та формування конструктивних способів взаємодії у конфлікті та оптимізації дитячо-батьківських стосунків у підлітковому віці. Отримані дані в перспективі можна буде також використати для складання практичних рекомендацій батькам як будувати взаємовідносини з підлітками та попередити можливі проблеми і конфліктні ситуації в сім'ї, а також для розроблення психокорекційної програми, що сприятиме налагодженню системи виховної та профілактичної роботи з підлітками щодо попередження конфліктів з батьками.

Апробація дослідження. Результати дослідження обговорювалися на засіданні кафедри загальної та соціальної психології Херсонського державного університету (протокол від 04.11.2020 № 4).

Оприлюднення результатів. Зміст дослідження відображено у науковій публікації «Чинники, що обумовлюють виникнення конфліктів

між батьками та дітьми-підлітками в сучасній сім'ї» в науковому альманасі Херсонського державного університету «Магістерські студії».

Структура роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел, що містить 62 найменування, та додатків.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ СОЦІАЛЬНИХ ТА ПСИХОЛОГІЧНИХ ЧИННИКІВ КОНФЛІКТІВ В СІМ'Ї У ДІТЕЙ-ПІДЛІТКІВ З БАТЬКАМИ

1.1. Сім'я як мала соціальна група

Сім'я – є малою соціальною групою, що заснована на шлюбі та кровній спорідненості. Члени сім'ї об'єднані емоційними зв'язками, моральною відповідальністю, взаємодопомогою, спільністю побуту. Сімейні взаємини за формою є офіційними, а за змістом неофіційними. Психологія сім'ї досліджує закономірності виникнення, становлення та руйнування родини, що виступає специфічною малою соціальною групою, а також вивчає умови та механізми її функціонування (Яблонська Т. М.) [61].

Сім'я як соціальний інститут представляє собою складну за структурою і досить стійку систему, що формує специфічну атмосферу життєдіяльності людей, створює норми взаємин та поведінки людини, що зростає. Конструюючи певний соціально-психологічний клімат життя дитини, саме сім'я визначає багато в чому розвиток її особистості як в сьогоденні, так і у майбутньому.

В. Дружинін зазначає, що «сім'я – це те первинне середовище, в якому починається і відбувається життя дитини. При сприятливих умовах дитина отримує в сім'ї зачаток моральних знань, прилучається до міжособистісних відносин, готується до адекватного входження в інші мікрогрупи і мікросоціум у цілому» (Дружинин В. Н.) [18, с. 102].

Сім'я може також виступати фактором формування особистісної безпорадності у дитини. Сім'я являється для дитини системою, що породжує особисту безпорадність або самостійність (а також проміжні варіанти). При вивченні ролі сім'ї у формуванні особистісної

безпорадності людини активізується поняття диференційованості «Я». Як вказує А. Варга «низька диференційованість як сімейна характеристика проявляється в зверхблизькості або відчуженості між членами сім'ї, залежності емоційного стану кожного члена сім'ї від одного й того ж чинника сімейної атмосфери. Недиференційованість пов'язана з ригідністю сім'ї як системи, недостатньою здатністю адекватно реагувати на зміни, в тому числі переходити з одного етапу життєвого циклу сім'ї до іншого» (Варга А. Л.) [10, с. 94].

Сім'я є тим інститутом, що забезпечує дитину необхідним мінімумом спілкування, без якого вона ні за що не змогла би стати особистістю. Проте одночасно сім'я є тим соціальним інститутом, що може потенційно завдати стільки шкоди у вихованні дітей, як не може жоден інший.

В. Піч зазначає, що «сім'я виховує для суспільства нових громадян, передаючи їм мову, основні форми поведінки, національні традиції й звичаї, моральні та духовні цінності. Тобто, вона виконує соціалізуючу функцію» (Піч В. М.) [52, с. 147]. Також «сім'я сприяє збереженню психічного здоров'я, суспільства завдяки виконанню психогігієнічної функції, яка полягає в забезпеченні почуття стабільності, безпеки, емоційної рівноваги, а також умов для розвитку особистості своїх членів. Стабільна, добре функціонуюча сім'я дає змогу кожній особистості, яка її складає, задовольняти такі потреби, як любов, емоційна близькість, розуміння і повага, визнання тощо. У такій сім'ї індивід має умови для самореалізації, самоствердження, збагачення й розвитку своєї особистості», зазначає у своїх працях Л. Шнейдер (Шнейдер Л. Б.) [59, с. 326]. Отже, ми можемо констатувати, що саме сім'я суттєво впливає на своїх членів, задовольняючи їхні потреби, а саме: біологічні, емоційні, психосоціальні та економічні.

Сім'я виступає своєрідною економічною нішою, для якої характерно наявність складної системи взаємозв'язаних процесів. Слід зазначити,

що порушення одного процесу призводить до дисфункції всіх інших сфер в цілому системі.

Таким чином, внутрішньосімейні процеси можуть бути як позитивним, так і негативним чинником виховання, що мають значний вплив на формування особистості дитини.

В. Дружинін зазначає, що «основними потребами дитини, що повинні бути задоволені в сім'ї є:

1. Потреба в любові, доброзичливості і теплоті почуттів, що називається також потребою в емоційному контакті. Дитина повинна відчувати інтерес батьків до усіх її слів і дій. Зі свого боку діти виявляють велику цікавість до життя батьків.

2. Необхідність в самоствердженні як особистості, у якій розвиваються і реалізуються свої індивідуальні здібності.

3. Потреба в повазі. Дитина погано себе почуває, якщо до неї ставляться зневажливо і несерйозно, якщо її принижують, критикують і безперервно повчають. Від постійної критики вона буде схильна відчувати свою неповноцінність» (Дружинин В. Н.) [18, с.124].

Незадоволення у сім'ї основних потреб дітей відразу проявляється в порушеннях поведінки дитини, можливе швидке формування негативних рис особистості.

В. Піч зазначає, що «кожна сім'я створює власну мікрокультуру на основі загальносімейних цінностей, традицій, звичаїв, норм і правил поведінки. Система ціннісних орієнтацій сім'ї не є сталою протягом усього її життєвого циклу. Загальносімейні цінності не завжди включають у себе ціннісні орієнтації кожного з подружжя. Діапазон ціннісних орієнтацій окремих осіб родини може бути вузьким або ширшим від загальносімейних. Чим ширше обсяг індивідуальних цінностей подружжя, тим більше в них можливостей для взаєморозуміння, тобто для єдності» (Піч В. М.) [52, с. 97].

Розбіжності в системах ціннісних орієнтацій подружжя можуть виступати підґрунтям для виникнення багатьох сімейних конфліктів, зокрема конфлікту сімейних ролей, конфлікту як засобу зняття напруги, боротьба в сім'ї за лідерство, конфлікт як захист власного «Я». Т. Андреева зазначає, що «в основі кожного з них лежить суперечність між сформованими до шлюбу ціннісними уявленнями кожного з подружжя про рольові функції чоловіка і дружини в сім'ї та способи їх реалізації. Конфлікт може виникнути і в результаті зіткнення звичних для кожного з подружжя шляхів і способів задоволення соціокультурних, інтелектуальних, естетичних та інших потреб, прагнення відстояти свою індивідуальність, намагання узгодити уявлення про себе з думкою партнера» (Андреева Т. В.) [4, с. 51].

Варто зазначити, що для забезпечення психологічного комфорту в сім'ї у членів родини та успішного її функціонування дуже важливе значення має саме те, як складаються взаємини, та як відбувається взаємодія у трьох складових: між батьками й дітьми, між самим подружжям, між братами й сестрами в сім'ї (у випадку коли родині зростають двоє і більше дітей). Основним чинником, що зумовлює характер особливостей взаємин і взаємодії в усіх членів сім'ї, виступає саме ставлення подружжя один до одного, а також їхні батьківські установки відносно дітей. У працях із психології сім'ї Е. Ейдеміллера виділено чотири типи ставлення: «прийняття — неприйняття; взаємодія — уникнення контактів; визнання свободи активності — надмірна опіка; повага до прав кожного в сім'ї — надмірна вимогливість. Виникнення порушень у сімейних взаєминах зазвичай пояснюється існуванням значної дистанції між членами родини, що може бути пов'язана з прагненнями уникнути контакту, неприйняттям особистості партнера, або надмірною емоційною зосередженістю на ньому, що виявляється в опіці; захисті, надмірній вимогливості та спробі будь-що

підігнати його під ідеалізований образ чоловіка, дружини або дитини» (Эйдемиллер Э.Г.) [19, с. 342].

Реалізація існуючих установок подружжя у їхніх сімейних взаєминах утворює соціально-психологічну картину їхнього родинного життя, що проявляється у особливому специфічному її укладі. Значна частина дослідження сімейних стосунків зазначають, що кожна сім'я має притаманний тільки їй особливий неповторний індивідуальний стиль родинних стосунків (Шнейдер Л. Б.) [60].

Отже, сім'ї відводиться основна важлива роль у формуванні та розвитку моральних начал, життєвих принципів дитини. Від особливостей побудови стосунків в сім'ї, наявності певних цінностей, інтересів, що присутні у її старших представників та висувають на перший план, залежить, те, якими саме виростуть діти. Сімейний клімат має суттєвий вплив на моральний клімат та здоров'я усього суспільства, не тільки членів однієї сім'ї. Дитина дуже відчуває та досить чуйно реагує на особливості поведінки дорослих та дуже швидко засвоює модель поведінки, що демонструється в сім'ї, уроки, отримані в процесі сімейного виховання. На жаль перевиховати дитину з проблемної сім'ї досить складно, навіть практично неможливо. Сім'я готує дитину до життя та виступає її першим та найглибшим джерелом соціальних ідеалів, що як раз і закладає основи цивільної поведінки (Цірінг Д. О.) [56].

Наявність глибоких контактів з батьками формують у дітей стійкий життєвий стан, відчуття упевненості і надійності. А батьки отримують радісне почуття задоволення.

1.2. Психологічні особливості підліткового віку

Підлітковий вік характеризують як перехідний, важкий, критичний, як вік статевого дозрівання. У цей період відбуваються складні і

суперечливі зміни в особистості дитини, тому що саме в цей період дитина переходить до етапу розвитку, який готує її до самостійного життя.

Однак розгляд підліткового віку в першу чергу вимагає більш чіткого виділення його вікових меж, оскільки існує декілька рубежів даного віку, в залежності від авторів. Г. Грімм зазначає межі підліткового віку у дівчаток віком 12 - 15 років, а у хлопців 3 - 16 років. За Дж. Бірренем, підлітковий вік охоплює діапазон 12 - 17 років. У працях Д. Бромлей підлітковий вік окреслюється в межах 11 - 15 років. Ж. Піаже відносить до даного вікового періоду віку від 12 до 15 років (Крайг Г.) [27]. На думку Д. Фельдштейна, І. Шаповаленко підлітковий вік починається в віці від 10 років та закінчується в 15 (Абрамова Г. С.) [1]. Л. Виготський вважав, що підлітковий вік – це період 14-17 років (Савчин В. М.) [47], А. Петровський – 11-18 років (Гамезо М. В.) [14]. Д. Ельконін поділяє підлітковий вік на два періоди — молодший підлітковий (від 11 до 15 років) і старший підлітковий (від 15 до 18 років) (Мухіна В. С.) [32]. Саме періодизацію Д. Ельконіна ми будемо використовувати в своїй роботі.

Найважливішою характеристикою підлітків являється поступовий відхід від безпосереднього копіювання оцінок дорослих до самооцінки, відбувається дедалі більше опора саме на власні внутрішні критерії. Уявлення, на основі яких формуються критерії самооцінки у підлітків, виникають в ході самопізнання. Основною формою самопізнання в цьому віці виступає порівняння себе з іншими, як з дорослими, так і з однолітками (Першина Л. О.) [35].

А. Реан зазначає, що «основним психологічним змістом підліткового віку, є перехід від дитинства до дорослості, який і зумовлює специфічну відмінність всіх сторін розвитку цього періоду. Саме почуття дорослості, що займає одне з найістотніших місць у внутрішній позиції підлітка, полягає в тому, що він вже не хоче, що б

його вважали дитиною, він претендує на роль дорослого. Але реалізувати цю потребу в серйозній діяльності школяр, як правило, не може. Звідси прагнення до зовнішньої зрілості, яка проявляється в зміні зовнішнього вигляду відповідно до моди дорослих, в перебільшеному інтересі до проблем статі, палінні, вживанні спиртних напоїв, наркотичних речовин» (Реан А. А.) [39, с. 214].

Підлітки починають чинити опір по відношенню до вимог з боку доросли, які вони раніше виконували, активніше відстоювати свої власні права на самостійність, що в їх розумінні ототожнюється з дорослістю. Для них характерно болісно реагувати на реальні чи уявні утиску своїх прав, намагаються максимально обмежити претензії дорослих стосовно власної поведінки (Аверін В. А.) [2].

В. Мухіна зазначає, що «в підлітковому віці підліток протиставляє себе дорослим виявляючи при цьому максималізм самостійності. Це суб'єктивно приводить його до відмежування від оточуючого світу, усвідомлення себе, відкриття власного Я, і як наслідок до зацікавленості власним внутрішнім життям та внутрішнім світом інших людей» (Мухіна В. С.) [32, с. 342].

Отже, на думку Л. Виготського у підліткового віку важливо виокремити «основне новоутворення у психіці підлітка, з'ясувати соціальну ситуацію його розвитку, яка у кожному віці передбачає неповторну систему стосунків дитини і середовища. А суть кризи перехідного віку полягає у перебудові цієї системи. Психологічний зміст підліткової кризи пов'язаний з виникненням почуття дорослості, розвитком самосвідомості, ставлення до себе як до дорослої особистості, до своїх нових можливостей і здібностей. Підліткам властиві прагнення до ідеалів, максималізм, значні фізіологічні зміни. Встановлюються ідеали в особистості – це узагальнені образи людей, якості яких імпонують підліткам. Ідеал стає взірцем, для наслідування правил

поведінки згідно з якими підліток прагне діяти» (за Скрипниченко О. В.) [11, с. 302].

С. Холл зазначає про амбівалентність і парадоксальність характеру підлітка, таким чином виокремивши ряд основних суперечностей, що є притаманними для цього віку. Автор зазначає, що «у підлітків надмірна активність може призвести до виснаження, божевільна веселість змінюється смутком, впевненість у собі перетворюється на сором'язливість і боязкість, егоїзм чергується з альтруїстичністю, високі моральні прагнення змінюються низькими спонуканнями, пристрасть до спілкування змінюється замкнутістю, тонка чутливість переходить в апатію, жива допитливість – в розумову байдужість, пристрасть до читання – в зневагу до нього, прагнення до реформаторства в любов до рутини, захоплення спостереженнями – в безконечні міркування» (за Савчином М. В.) [47, с. 142]. Тому, зміст підліткового періоду С. Холл описує як кризу самосвідомості, подолавши яку особистість набуває «почуття індивідуальності».

Л. Виготський відзначав також ще два новоутворення цього віку. Автор стверджує, що для підліткового віку властиво «розвиток рефлексії і на її основі самосвідомості. Розвиток рефлексії у підлітка не обмежується тільки внутрішніми змінами самої особистості, у зв'язку з виникненням самосвідомості для підлітка стає можливим і незмірно більш глибоке і широке розуміння інших людей. Розвиток самосвідомості, як ніяка інша сторона душевного життя залежить від культурного змісту середовища» (за Заброцьким М. М.) [21, с. 49].

Отже, під час взаємовідносин з дорослими та однолітками у підлітків формується самосвідомість. Г. Крайг зазначає, що «розвиток самосвідомості відбувається в шістьох різноманітних напрямках. Перший напрямок – зростання та розвиток суб'єктивного особистісного образу. Другий, в розвитку самосвідомості, веде до шляху інтеріоризації, тобто перенос образу сформованого завдяки дорослим і одноліткам у власну

свідомість. Третій напрямок – інтегрування. Підліток починає усвідомлювати себе як ціле. Четвертий напрямок – відмежовування власного образу від зовнішнього світу та інших людей. Наступна ланка – розвиток колективістської моралі; досягається приблизно у 17 років, але не всіма. Шостий напрямок полягає в нарощенні індивідуалізації» (Крайг Г.) [27, с. 511].

У підлітковому віці спілкування з однолітками починає набувати надзвичайної цінності для особистості. У цьому віці вони в особистісному спілкуванні починають виділяють товаришів, близьких товаришів і особистого друга. Положення підлітка в групі однолітків перестає залежати від того, як він виконує вимоги дорослих, а навпаки, тепер набувають цінності володіння товариськими якостями, сміливістю, уміння володіти собою та винахідливості (Ліфарєва Н. В.) [30].

Л. Виготський виділяв, що «основна внутрішня позиція дітей цього віку виявляється в тих зрушеннях, які відбуваються в мотиваційній сфері їх діяльності. Відбуваються істотні зміни у змісті і співвідношенні основних мотиваційних тенденцій. Збагачується мотивація навчальної діяльності, утворюються системи мотивів, в яких провідне місце посідають мотиви широкого соціального змісту» (за Дарвіш О. Б.) [17, с. 193].

А. Реан зазначає, що «у зв'язку з розвитком свідомості, самосвідомості та реструктуризації мотиваційної сфери формуються і вольові якості. Зміцнюється така риса волі, як здатність керуватися у своїй поведінці й діяльності більш віддаленими цілями, усвідомленням своїх обов'язків. Помітно зростають сила волі, витримка, наполегливість, самоконтроль. Збагачується мотиваційна сторона вольових дій. У їх регуляції важливої ролі набувають ідеали і моральні переконання» (Реан А. А.) [40, с. 218].

У цей віковий період також відбувається якісна перебудова особистості, дещо ускладнюються взаємини з дорослими, підліток

засвоює нові суспільні норми поведінки. Для підліткового віку характерна певна невідповідність між новими потребами «напівдитини, напівдорослої людини» і застарілим ставленням до неї оточуючих дорослих. У цей час зазвичай характерно виникнення кризи, що виявляється у різному протиставленні себе дорослим, у наявності внутрішньої дисгармонії, потягу до самостійності (Реан А. А.) [45].

Даний віковий період також характеризується бурхливим періодом емоцій, різними та частими коливаннями настрою, вони є результатом складних стосунків підлітка з дорослими і однолітками (Реан А. А.) [41].

Одночасно з розвитком переконань, як зазначає Л. Регуш, «формується моральний світогляд, який представляє собою систему переконань, що приводить до якісних зрушень у всій системі потреб і прагнень підлітка. Під впливом світогляду, що розвивається, відбувається ієрархізація в системі спонукань, в якій провідне місце починають займати моральні мотиви. Встановлення такої ієрархії призводить до стабілізації якостей особистості, визначаючи її спрямованість, і дозволяє людині в кожній конкретній ситуації зайняти властиву їй моральну позицію» (Регуш Л. О.) [46, с. 289].

Ще одне новоутворення, що виникає в кінці перехідного періоду, Л. Божович називала «самовизначенням». Авторка зазначає, що «з суб'єктивної точки зору воно характеризується усвідомленням себе як члена суспільства і конкретизується в новій суспільно значущій позиції» (за Дарвиш О. Б.) [17, с. 124].

Отже, враховуючи різні теорії, можна констатувати, що особливості проявів і перебігу підліткового вікового періоду залежать від наявності конкретних соціальних обставин життя і розвитку дитини, її соціальної позиції у світі дорослих. Вирішальна роль у психічному розвитку підлітка належить в першу чергу системі соціальних відносин (а саме відносин із навколишнім світом). Підлітковий період знаменує собою перехід до

дорослості, і особливості його перебігу мають значний вплив на все подальше життя особистості.

1.3. Особливості батьківсько-дитячих відносин в підлітковому віці

Вплив батьків на розвиток дитини в будь-якому віці є дуже великим. Діти, що зростають в атмосфері любові і розуміння, зазвичай мають менше проблем зі здоров'ям, у них рідше виникають труднощі з навчанням у школі чи складнощі у спілкуванні з однолітками, та навпаки, порушення дитячо-батьківських відносин, наявність конфліктів в сім'ї зазвичай призводить до формування різноманітних психологічних проблем і комплексів у дитини (Тавровецька Н. І.) [54].

Порушення внутрішньосімейних відносин, наявність постійних конфліктів призводить до формування різних відхилень у фізичному та психічному розвитку, в емоційній та поведінковій сферах особистості. Конфлікти в сім'ї завдають непоправної шкоди здоров'ю дитини, травмують її психіку, також гальмують розвиток її особистості, зазвичай можуть формуватися різні порушення поведінки, що може призводити до тяжких соціальних наслідків, такі як соціальна дезадаптивність та інфантильність (Єлізаров А. М.) [20].

А. Венгер зазначає, що «в підлітковому віці взаємовідносини з дорослими починають будуватися під впливом переживання нових почуттів, які пов'язані з прагненнями до самостійності, дорослості та самоствердження. Підлітки починають відмовлятися від підвищеного нормативного контролю з боку дорослих, відходять від ідеалізованих, надуманих зразків дорослих, починають активно відстоювати свої права на самостійність, висувають власні пропозиції у вирішенні значної частини життєвих питань, перестають виконувати вимоги дорослих щодо змін в їх поведінці. Вони намагаються знизити контроль дорослих

щодо себе, хворобливо реагуючи на явні чи неявні обмеження їх прав» (Венгер А. Л.) [13, с. 86].

В залежності від існуючих батьківських уявлень та наявних очікувань щодо власної дитини процес автономності і самостійності підлітків може бути прискорений або, навпаки, загальмований. В сім'ї, де батьки вважають власну дитину здатною до автономії і сприймають її як сильну, здатну «стояти на власних ногах», значно знижується рівень конфліктності, у їхніх взаємовідносинах майже не виникає конфліктів. І навпаки, батьки, що вважають власну дитину несамостійною і дуже залежною, вважають нездатною до створення нових взаємин, такою, що не може успішно знаходити друзів, та всіляко намагаються перешкоджати її самостійності, постійно виникають конфлікти у взаєминах з дітьми-підлітками (Будяк Н. М.) [7].

А. Співаковська виділяє наступні три типи сімейної взаємодії: «позитивні взаємовідносини (є властивими для 19,7% сімей) характеризуються стійким емоційним контактом між дітьми і батьками, майже повною відсутністю конфліктів; амбівалентний тип взаємовідносин (характерний для 56,1% сімей) відрізняється суперечністю, непослідовністю, чергуванням близьких контактів з відчуженістю і конфліктами; негативні взаємовідносини (24,2%) пов'язані з частими і гострими конфліктами, що призводять до повного порушення емоційного контакту між батьками і дітьми» (Співаковская А. С.) [53, с. 68].

Т. Андрєєва в своїх роботах зазначає, що «в якості основних типів батьківських відносин в сім'ї слід виокремлювати наступні:

- 1) надмірну емоційну дистанцію між батьками і дитиною і занадто велику концентрацію уваги на дитині. А між ними, в центрі, емоційно урівноважене відношення до дитини;

2) домінування і поступливість по відношенню до дітей, в середині – позиція внутрішньої незалежності матері і батька, що дозволяє вільно керувати дитиною» (Андреева Т. В.) [4, с. 137].

Авторка зазначає, що «для поступливості характерні такі риси поведінки батьків, як м'якість, невміння або нездатність керувати дітьми. Вимоги таких батьків нечисленні і ненаполегливі, а їх розпорядження і накази діти рідко виконують. В протилежність цій позиції домінування, панування характеризується непохитністю батьків, тенденцією до обмежень і суворості. Дисципліна і режим диктуються, до них дитина привчається під загрозою покарання, яке може бути суворим і навіть жорстоким» (Андреева Т. В.) [4, с. 139].

При наявності великої емоційної дистанції намагання батьків до встановлення контактів з дитиною не характеризуються достатньою інтенсивністю. Їх контакти є в основному поверхневі, для батьків властиво або байдужість, або стриманість в прояві своїх почуттів, або можуть відкрито демонструвати неприязнь до власної дитини (Яновська Т. А.) [62].

Надмірна концентрація уваги батьків на власній дитині зазвичай характеризується їх прагненням постійно бути поруч з сином, або донькою, існувати виключно для них. У таких випадках у батька і матері виникає потреба присвятити власне життя своїй дитині. Вони вимагають від сина або доньки повного і постійного спілкування, позбавляючи їх таким чином необхідної свободи. Причому батьки відразу відкладають усі свої справи, як тільки дитина з'являється в полі їх зору. Постійне нав'язування контактів заважає розвитку активності дитини (Самотаєва Е. О.) [48].

Отже, основні труднощі взаємодій з підлітками можуть бути обумовлені стилями і позиціями спілкування дорослих. Психолог М. Кле на основі узагальнених суджень підлітків представив сім видів батьківської влади у спілкуванні. Автор зазначає, що до них відноситься

«автократичний, авторитарний, демократичний, егалітарний, дозволяючий, попускний ігноруючий. Автократичний – підліток не може ні висловити свою особисту точку зору, ні бути учасником рішень, які його стосуються; авторитарний – підліток може бути учасником в обговоренні проблем, але батьки приймають остаточне рішення, враховуючи тільки власні думки; демократичний – підліток робить свій внесок в обговорення проблеми і може сам приймати будь-яке рішення, однак він повинен повідомити про це батьків, від яких залежить остаточне рішення; егалітарний – ролі практично не диференційовані, батьки і діти «на рівних» є учасниками в прийнятті рішень; дозволяючий – підліток займає більш активну і впливову позицію у формуванні рішень; попускний – підліток має вибір: інформувати чи ні батьків про свої рішення; ігноруючий – батьки не знають про рішення, які прийняв підліток, і він не інформує їх про це» (Кле М.) [24, с. 89].

Далі за проблемами авторитарного і автократичного стилю батьків у взаємовідносинах з власними дітьми зазвичай виникає наступна проблема – формування аналогічного стилю спілкування підлітка з іншими людьми. У взаєминах поза сім'єю такі підлітки, позбавившись жорсткого контролю і небезпеки покарання зі сторони батьків, зазвичай схильні самі жорстко спілкуватися з однолітками, проявляти неповагу до дорослих, демонструвати власну свободу, порушувати норми поведінки та моралі у громадських місцях. Проте інколи їх поведінка характеризується безпомічністю та сором'язливістю (починають говорити тихим голосом, опускати очі) або, навпаки, проявляють зухвалість. Підсилений контроль і оцінка зі сторони дорослих призводить до негативних наслідків: підліток втрачає можливість бути вільним, не відчуває самостійність, не вміє користуватися свободою. У неконтрольованих ситуаціях у осіб підліткового віку активізується прагнення до самостійності, хоча морально-етичні зразки його реалізації

відсутні. В результаті чого підліток опиняється в ситуації конфлікту як з батьками, так і з іншими дорослими (Ковальов С. В.) [25].

М. Кле зазначає, що «моделі поведінки дорослих, що пов'язані з попускним та ігноруючим стилями, як правило, демонструють недостатність уваги, турботи і керівництва старших. Підліток дуже часто відчуває себе самотнім, або таким, якого ніхто не розуміє, адже він може стати джерелом проблем і тривог всієї сім'ї. А прагнення звільнити підлітка від труднощів і неприємних обов'язків спричиняє нездатність до об'єктивної рефлексії. Підліток, якому все дозволяють, рано чи пізно потрапляє в критичну ситуацію. Невміння рахуватися з думкою оточуючих, відсутність терпимості, поява неадекватно високого рівня домагань та потреба уваги до себе не узгоджуються з недостатнім досвідом подолання складних життєвих ситуацій» (Кле М.) [24, с. 93].

В той же час підлітки, які зустрічаються з демократичним, егалітарним та дозволяючим типами взаємовідносин з батьками, є більш здатними відповідати суспільним очікуванням у сфері спілкування та є досить прогнозованими. Для них зазвичай майже не характерно переживати почуття відторгнутості і покинутості. Зазначені моделі взаємовідносин підлітків з дорослими забезпечують поступовий розвиток емоційної і поведінкової самотійності, а також сприяють тому, що підлітки оволодівають навичками прийняття рішень і взяття на себе відповідальності за їх виконання (Повалій Л. В.) [37].

Слід зазначити, що стиль взаємовідносин дорослих з дитиною-підлітком істотно визначає емоційний їх тон. У багатьох наукових дослідженнях з акцентовано увагу на тому, що батьківська любов потрібна для самоповаги дитини, що дорослішає, для вміння нею побудувати гарні взаємовідносини з іншими людьми, для формування позитивних уявлень про себе самого. Відсутність же батьківської любові у взаємовідносинах приводить до нервових і психічних розладів, може

спровокувати виникнення ворожості і агресивності по відношенню до оточуючих людей (Апішева А. Ш.) [5].

Е. Ейдемільер зазначає, що «стиль взаємовідносин реалізується і в засобах виховання: увазі і заохоченні – в першому випадку, і суворості та покаранні – в другому. Використання першого типу засобів зазвичай призводить до формування гармонійно розвиненої особи, використання ж другого типу багате формуванням особистості неповноцінної. Бо емоційний тон і переважаючі засоби виховання проявляються ще і в типі сімейного контролю і дисципліни, де знову-таки на одному полюсі знаходиться орієнтація батьків на активність, самостійність і ініціативність, на іншому – залежність, пасивність і сліпа слухняність, що сповна проявляється в дітях або по схожості, або по контрасту» (Эйдемиллер Э.Г.) [19, с. 372].

Отже, батьківські позиції впливають на поведінку дитини в сім'ї, та є одним із чинників виникнення конфліктів в сімейних взаємовідносинах. Дитина, яка не відчуває зв'язок з батьками, а, навпаки, відчуває себе відштовхнутою та відкинутою, переживає відчуття непотрібності, відчуває себе зайвою, відсутньою в сім'ї, або десь на другому плані. Для них властиво іноді боротися за своє положення в сім'ї або намагатися привернути до себе увагу батьків поганою поведінкою, яка не схвалюється ними, проте може допомогти дитині-підлітку стати центром сімейної уваги (Крупник І. Р.) [28].

Виховна позиція батьків має ґрунтуватися на сприйнятті дитини як особистості та визначати позицію дитини в сім'ї як повноправного її члена, до прав і потреб якої відносяться в родині з повагою (Лисогорська М. В.) [31].

Формування світогляду, становлення характеру, моральних основ, формування відношення до духовних і матеріальних цінностей у дітей в першу чергу виховуються в сім'ї, саме батьками. Проте слід зазначити, що цей процес багато в чому залежить від рівня задоволеності в сім'ї

основних потреб дитини, наскільки гармонійно та повноцінно з точки зору її розвитку та виховання проявляються батьківські позиції.

1.4. Сімейні конфлікти у відносинах батьків і дітей-підлітків

Будь-яка сім'я зустрічається в процесі своєї життєдіяльності з різними проблемними ситуаціями, вирішення яких відбувається в умовах суперечливості індивідуальних потреб, інтересів членів родини. Внутрішньосімейні міжособистісні взаємодії мають два аспекти: вони сприяють асиміляції культурних схем суспільства в структуру особистості, а також акомодують внутрішній світ індивіда відповідно до культурних схем суспільства. Зазначені аспекти асиміляція і акомодация можуть сприяти подоланню роздільності, роз'єднаності різних сторін особистісного буття, або, навпаки, можуть посилювати їх, що в свою чергу призводить до формування особистісних комплексів (Вассерман Л. І.) [9].

Сімейний конфлікт носить вид міжособистісного конфлікту та зазвичай характеризується як негативне явище, що призводить до сімейної дезадаптації. Запропоновані різні їх класифікації, найчастіше їх поділяють на конструктивні і деструктивні (Апішева А. Ш.) [5].

Конфлікт трактується як зіткнення протилежно спрямованих цілей, позицій, інтересів, думок суб'єктів взаємодії. Л. Петровська зазначає, що «в конфлікті виокремлюються наступні категоріальні підстави аналізу: структура, динаміка, функції, типологія. Структура конфлікту характеризується конфліктною ситуацією (учасники і об'єкт конфлікту) і інцидентом (відкрите зіткнення учасників конфлікту). У динаміці конфлікту виділяються етапи: виникнення об'єктивної передконфліктної ситуації; усвідомлення цієї ситуації як конфліктної; інцидент; дозвіл (завершення конфлікту); післяконфліктна ситуація. Можна говорити про позитивну (конструктивну) і негативну (деструктивну) функції

конфлікту. Конструктивна функція полягає в об'єктивуванні джерела розбіжностей і протиріч та створенні умов для усунення конфлікту, в профілактиці стагнації відносин, стимулювання розвитку відносин та їх оптимізації» (Петровская Л. А.) [36, с. 108].

Авторка зазначає, що конструктивний конфлікт – це конфлікт, де «немає переможених і переможців», де отримують винагороду, задоволення потреб обидві сторони, а деструктивний – це «нав'язування переможцем своєї волі переможеному» (Петровская Л. А.) [36].

Дж. Скотт зазначає, що поведінка учасників конфлікту може бути досить різноманітною та виокремлює стратегії конфлікту. Стратегії конфлікту можуть розрізнятися за рівнем ефективності вирішення самого конфлікту Автор вважає, що існують наступні стратегії: домінування; поступливість; догляд, уникнення; співробітництво; компроміс. Дж. Скотт зазначає, що «домінування – це орієнтація лише на власні інтереси при повній зневазі та ігнорування інтересів партнера; поступливість – відмова від своїх інтересів і готовність піти назустріч партнеру; компроміс – учасники ефективно вирішують конфлікти, оскільки орієнтовані на пошук взаємоприйняттого рішення проблеми шляхом взаємних поступок; співпраця – пошук рішення, що в максимальному ступені відповідає інтересам обох партнерів, не тільки дозволяє успішно подолати суперечності, а й сприяє особистісному зростанню учасників конфлікту, підвищує загальний рівень їх комунікативної компетентності, відкриваючи принципово новий спосіб взаємодії в конфліктній ситуації» (Скотт Дж.) [51, с. 112].

Сімейні конфлікти за своїм характером також поділяються на явні і приховані. Явні конфлікти характеризуються відкритим протистоянням, проявом вербальної і невербальної агресії, а приховані – зазвичай мають затяжний характер, проявляються у погіршенні прояву турботи, існуванні тривалого поганого настрою, їх значно складніше розпізнати та врегулювати (Сінягіна Н. Ю.) [50].

Щодо характеристики сімейного конфлікту, то він містить в собі ініціатора (потенційного ініціатора) конфлікту, безпосередньо учасників конфлікту (слід зазначити, що їх склад може виходити за межі нуклеарної сім'ї), спосіб вирішення конфлікту, його динаміку протікання та результати конфлікту (Грецов А. Г.) [15].

Підлітковий вік виступає нормативною кризою у розвитку сімейної системи. Вони спрямовані на розв'язання суперечностей між новими завданнями, що виникають перед сім'єю, де виховується підліток, і наявністю особливості взаємодії і відносин між членами сім'ї, що були раніше. Успішність розв'язання криз підліткового періоду забезпечує ефективне функціонування самої сім'ї. Способи поведінки у конфлікті зазвичай обумовлені специфікою попереднього досвіду вирішення конфліктів та рівня задоволення сімейних потреб і цінностей у підлітків та їх батьків, саме розузгодження яких і провокує виникнення дитячо-батьківських конфліктів (Карабанова О. О.) [22].

О. Чайковська, аргументує зростання кількості конфліктів у сім'ї між батьками та підлітками саме активною участю дітей цього віку у прийнятті сімейних рішень. Автор задача, що «батьківське слово не залишається більш незаперечним, і відносини між батьками і дитиною розвиваються в напрямку від односторонньої авторитетності батьків до симетричної взаємозалежності в батьківсько-підліткових відносинах. Конфлікти на цьому етапі є результатом адаптації сімейної системи до нових умов функціонування» (Чайковська О. М.) [57, с. 253].

Н. Вітюк між батьками та дітьми виокремлює три типи конфліктів: неминучий, граничний та інтенсивний. Автор зазначає, що «неминучий конфлікт – це тип періодичного конфлікту, який ми відчуваємо у всіх наших найближчих відносинах. Цей тип конфлікту неминучий, тому що ми не завжди можемо бути уважними та чутливими до тих, до кого ми вважаємо найближчими. Граничний конфлікт трапляється, коли батьки намагаються встановити межі з їхніми дітьми. Межі є важливою

частиною створення структури для дітей. Але встановлення меж може створити напругу між батьками та дитиною, що призведе до емоційного відключення у відносинах. Інтенсивний конфлікт – це тип конфлікту, що містить в собі інтенсивний емоційний стрес і значне відключення між батьками і дитиною. Це трапляється, коли батьки втрачають контроль над своїми емоціями та дозволяють собі кричати, ображати або погрожувати дитині. Такі типи конфліктів часто трапляються через те, що батьки мають невирішені питання з власного досвіду» (Вітюк Н. Р.) [12, с. 83].

Також слід зазначити, що досить велика кількість чинників визначає вплив батьківського конфлікту на дитину. Ними виступають вік, стать та темперамент дитини; домінуючі стратегії подолання конфліктних ситуацій у дитини; особливості фізіологічної реакції на стрес. Велике значення мають також сімейні властивості, а саме особливості існуючих стосунків у родині, рівень прихильності у дитини до батьків, психічне здоров'я батьків та вживання наркотичних речовин чи алкоголю, наявність соціально-економічного тиску. Зазначені чинники соціального та психологічного характеру мають досить значний вплив на те, як діти реагують на конфлікти (Єлізаров А. М.) [20].

Вивчаючи особливості конфліктних форм поведінки підлітків Т. Краткова виділяє два типи конфліктних форм поведінки: 1) ситуативна (конфліктна поведінка підлітків, що виникає тимчасово, вона є не постійною, а проявляється лише в залежності від ситуації, що склалася, та зазвичай проявляється у прояві роздратованості, образи, переживанні почуття провини, негативізму); 2) особистісна (конфліктна поведінка підлітків, яка обумовлена наявністю особистісних якостей, існуючих стереотипів поведінки у дітей підліткового віку для досягнення мети; зазвичай проявляється у фізичній, вербальній, непрямій агресії, демонстрації ними підозрілості) (Краткова Т. А.) [23].

Отже, дослідження особливостей конфліктів між батьками та підлітками характеризується наявністю деструктивного впливу у них міжособистісної взаємодії. Проте одночасно є досить вагома та помітна роль міжособистісного конфлікту як конструктивного соціально-психологічного явища, як фактора соціалізації людини на різних вікових етапах (Чайковська О. М.) [57].

Таким чином, аналізуючи наукову літературу, ми можемо констатувати, що конфліктна сімейна взаємодія має як негативний, так і позитивний вплив на формування, розвиток і соціалізацію особистості дитини-підлітка. Негативна сторона конфліктної взаємодії між батьками та дітьми проявляється у засвоєнні жорстких та агресивних способів розв'язання конфліктів, низькій продуктивності спільної діяльності та взаємодії, наявністю високої психічної напруги, тривоги, неадекватному сприйняттю оточуючих людей та навколишнього середовища. Позитивним аспектом конфліктів між дітьми та батьками є те, що з їх допомогою члени сім'ї можуть усувати або прояснити джерела непорозуміння між ними, також вони стимулюють розвиток сім'ї та соціальну активність її учасників.

Висновки до першого розділу

Сім'я – це своєрідна економічна ніша, для якої характерно наявність складної системи взаємозв'язаних процесів. Порушення одного із компонентів системи призводить до дисфункції інших сфер в системі цілому. Таким чином, внутрішньосімейні процеси можуть виступати позитивним, так і негативним чинником виховання, які впливають на формування особистості дитини.

Незадоволення основних потреб дітей у сім'ї дуже швидко проявляється в порушеннях поведінки дитини і у формуванні негативних рис особистості.

Для забезпечення психологічного комфорту в сім'ї та успішного її функціонування суттєве значення має те, як складаються взаємини і взаємодія принаймні у трьох складових: між самим подружжям, між батьками й дітьми, між братами й сестрами, якщо в родині зростають двоє і більше дітей. Основним чинником, який зумовлює характер взаємин і взаємодії в усіх ланках сім'ї, є ставлення подружжя один до одного та їхні батьківські установки щодо дітей. Було розглянуто чотири типи ставлення: прийняття — неприйняття; взаємодія — уникнення контактів; визнання свободи активності — надмірна опіка; повага до прав кожного в сім'ї — надмірна вимогливість.

Психологічний зміст підліткової кризи пов'язаний з виникненням почуття дорослості, розвитком самосвідомості, ставлення до себе як до дорослої особистості, до своїх нових можливостей і здібностей, розгортається власна соціальна активність, спілкування з однолітками набуває надзвичайно великої цінності для особистості. У зв'язку з розвитком свідомості, самосвідомості та реструктуризації мотиваційної сфери формуються і вольові якості.

Також варто зазначити, що в цей час формуються ціннісні орієнтації, в основному закріплюються риси характеру і форми міжособистісної взаємодії, розвивається рефлексія, яка змінює перебіг і характер відносин з іншими людьми та ставлення до самого себе.

В підлітковому віці взаємовідносини з дорослими починають будуватися під впливом переживання нових почуттів, які пов'язані з прагненнями до самостійності, дорослості та самоствердження. В залежності від батьківських уявлень і очікувань щодо власної дитини процес автономності і самостійності може бути прискорений або загальмований.

Сім'я в процесі своєї життєдіяльності зустрічається з різними проблемними ситуаціями, вирішення яких відбувається в умовах суперечливості індивідуальних потреб, інтересів членів родини.

Сімейний конфлікт носить вид міжособистісного конфлікту. Конфлікт трактується як зіткнення протилежно спрямованих цілей, позицій, інтересів, думок суб'єктів взаємодії.

Структура конфлікту характеризується конфліктною ситуацією (учасники і об'єкт конфлікту) і інцидентом. У динаміці конфлікту виділяються етапи: виникнення об'єктивної передконфліктної ситуації; усвідомлення цієї ситуації як конфліктної; інцидент; завершення конфлікту; післяконфліктна ситуація. Виокремлюють конструктивну і деструктивну функції конфлікту. Сімейні конфлікти за своїм характером також поділяються на явні і приховані, а також на такі типи як: неминучий, граничний та інтенсивний.

Існує досить велика кількість соціальних та психологічних чинників батьківського конфлікту, що впливають на дитину: вік, стать та темперамент дитини; домінуючі стратегії подолання конфліктних ситуацій у дитини; особливості фізіологічної реакції на стрес; особливості існуючих стосунків у родині, рівень прихильності у дитини до батьків, психічне здоров'я батьків та вживання наркотичних речовин чи алкоголю, наявність соціально-економічного тиску та ін.

РОЗДІЛ 2

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ ТА ПСИХОЛОГІЧНИХ ЧИННИКІВ КОНФЛІКТІВ В ДИТЯЧО- БАТЬКІВСЬКИХ ВІДНОСИНАХ ПІДЛІТКІВ У СУЧАСНІЙ СІМ'Ї

2.1. Процедурно-методичне забезпечення дослідження

У другому розділі кваліфікаційної роботи нами було поставлено за мету дослідити соціальних та психологічних чинників конфліктів між батьками та дітьми-підлітками в сучасній сім'ї.

Емпіричну вибірку нашого дослідження склали учні дев'ятого та десятого класу Херсонської спеціалізованої школи I-III ступенів № 31 з поглибленим вивченням історії та права Херсонської міської ради віком від 14 до 16 років. Загальна кількість досліджуваних склала 45 осіб.

Відповідно до мети дослідження було використано наступні психодіагностичні методики:

1. Опитувальник «Поведінка батьків і ставлення підлітків до них» (ADOR) Шафера в адаптації Л. Вассермана, І. Горькової, Є. Роміціної з метою вивчення установки, поведінки і тактики виховання батьків так, як це бачать і розуміють їх діти в підлітковому віці (Ратанова Т. А.) [44].

2. Методика «Дитячо-батьківські відносини підлітків» П. Трояновської з метою вивчення дитячо-батьківських відносин очима підлітків (Ратанова Т. А.) [44].

3. Методи статистичної обробки даних (t-критерій Стьюдента, кореляційний аналіз) (Наследов А. Д.; Сидоренко О. В.) [33; 49].

Для діагностики ми розробили спеціальні бланки для відповідей і надавали кожному досліджуваному.

Методика «Поведінка батьків і ставлення підлітків до них» (ADOR) (Ратанова Т. А.) [44] спрямована на вивчення установки, поведінки і тактики виховання батьків очима їх дітей в підлітковому і

юнацькому віці. Методика моделює «виховні ситуації» за допомогою яких проявляється суб'єктивне розуміння та відношення досліджуваних підлітків до гіпотетичної практики прийняття батьками виховних рішень. Тобто, на основі отриманих результатів за методикою створюється образ, що існує у сприйнятті підлітка відносно цих стосунків і виховної практики батьків під впливом як усвідомлюваних, так і несвідомих чинників.

Методика ґрунтується на положенні про виховний вплив батьків, що характеризується трьома факторними змінними: прийняття підлітків батьками – емоційне відкидання їх; послідовність – непослідовність у здійсненні батьками виховних принципів; директивність з боку батьків – психологічна автономія їх.

Методика складається із 50 запитань (відповідно по 10 запитань на кожний із досліджуваних параметрів). Досліджуваним підліткам було запропоновано в оцінному бланку поставити цифру «2», якщо твердження абсолютно повністю передають виховні принципи батька (чи матері). Якщо висловлювання частково підходить, тоді їх слід оцінити в 1 бал. Якщо твердження не відноситься до батька (чи матері), тоді варто поставити цифру «0».

Після заповнення протоколу методики, окремо зводяться отримані дані респондентів на батька та на матір. Далі за кожним досліджуваним параметром підраховується відповідно до ключа сума балів.

Методика містить в собі п'ять основних шкал: POZ – позитивний інтерес, AUT – автономність, DIR – директивність, NED – непослідовність і NOS – ворожість (Ратанова Т. А.) [44].

Під прийняттям (позитивним інтересом) розуміється безумовно позитивне ставлення до дитини не зважаючи на існуючі очікування батьків та конкретні успіхи дитини. Приймаючі підлітка батьки, емоційно розуміють його переживання, співчують йому, своєчасно реагують на потреби дитини. Такою поведінкою та відношенням батьки

формують у підлітка несвідому упевненість в тому, що він необхідний і цікавий для інших людей, в тому, що у нього є необхідні особистісні засобами для досягнення власних планів та цілей.

Емоційне відкидання розглядається як негативне ставлення до підлітка, відсутність уваги, любові, тепла і поваги, в крайніх випадках можливі навіть прояви ворожості. Домінування в дитячо-батьківських відносинах нівелювання та ігнорування потреб дитини, прояв надмірної суворості та агресивності, зазвичай призводить до формуванню у підлітків почуття незахищеності, відчуття небезпеки та недовіри до світу і оточуючих людей, формування невпевненості в собі, в своїх силах та розвиток тривожності як особистісної риси.

Директивність батьків трактується як прагнення до лідерства і влади, однак прагнення до такого лідерства може виражатися у домінантній поведінці батьків, прагненні керувати поведінкою своєї дитини, а також може виражатися навіть у нав'язуванні своїй дитині почуття провини та декларування своєї жертвовної позиції. Слід зазначити, що в сім'ях з ведучим директивним стилем взаємин, коли батьки примушують дитину-підлітка підкорятися нормам і правилам поведінки, що є прийнятими у сімейному колі, в суспільстві, є найбільш активні яскраво виражені протестні форми поведінки підлітка (Ратанова Т. А.) [44].

Під автономністю батьків розуміється відсутність уваги до потреб дитини, занурення у особисті переживання і справи, відсутність емоційного контакту з дітьми та інтересу до них. Автономність також може проявлятися в надлишковій неупередженості та формальності спілкування. У сім'ях з домінуванням даного типу взаємодії надається надмірна самостійність дитині, що заснована на байдужості до них. Наявність дефіциту батьківської уваги, чуйності до потреб дитини призводить до формування почуття безпорадності, самотності і власної непотрібності.

Непослідовність виховної тактики з боку батьків розглядається як наявність різкої зміни стилю відносин з дитиною: від дуже вимогливого, суворого до ліберального, або навпаки, від прийняття підлітка до різкого емоційного відлучення та відкидання дитини. Домінування в дитячо-батьківських відносинах непослідовності виховної тактики позбавляє підлітка відчуття стабільності навколишнього середовища також може провокувати виникнення підвищеної тривожності та формування вираженої екстернальної позиції дитини і психологічного інфантилізму (Ратанова Т. А.) [44].

З метою вивчення дитячо-батьківських відносин очима підлітків ми використовували в своїй роботі *методику «Дитячо-батьківські відносини підлітків» П. Трояновської* (Ратанова Т. А.) [44]. Методика містить в собі 116 запитань та має 19 шкал. Підлітку потрібно на спеціальних бланках відповісти на питання окремо по відношенню до матері і по відношенню до батька. Слід оцінити за п'ятибальною шкалою наскільки поведінка батьків відповідає наданим описам, а запитання № 109-116 необхідно закінчити, оскільки вони представлені в вигляді незавершених речень.

19 шкал методики об'єднані в наступні групи:

1. Блок шкал, що описує особливості емоційних відносин батьків та підлітка:

- прийняття (демонстрація батькам любові та уваги);
- емпатія (розуміння батьками почуттів та станів дитини);
- емоційна дистанція (якість емоційного зв'язку між батьками та підлітком);

2. Блок шкал, що описує особливості спілкування та взаємодії:

- співробітництво (спільне та рівноправне виконання завдань);
- прийняття рішень (особливості прийняття рішень в діаді);
- конфліктність (інтенсивність конфліктів, переможець в конфлікті);
- заохочення автономності (передача відповідальності підлітку).

3. Блок контролю:

- вимогливість (кількість та якість декларованих вимог);
- моніторинг (обізнаність батьків про справи та інтереси підлітка);
- контроль (особливості системи контролю зі сторони батьків);
- авторитарність (повнота і незаперечність влади батьків);
- особливості заохочень і покарань (якість і кількість вчинених оцінних дій).

4. Блок суперечності/несуперечності стосунків:

- непослідовність (мінливість і непостійність виховних прийомів батьків);
- невпевненість (сумнів батьків у вірності їх виховних зусиль).

5. Додаткові шкали:

- задоволення потреб (якість задоволення матеріальних потреб дитини, потреб в увазі, в інформації);
- неадекватність образу дитини (спотворення образу дитини);
- стосунки з чоловіком, дружиною (якість стосунків з іншим із батьків підлітка);
- загальна задоволеність стосунками (загальна оцінка підлітком якості стосунків з батьками);
- ціннісна орієнтація (ця шкала містить відкриті питання, які допомагають підліткові описати ті позитивні і негативні цінності, які впливають на стосунки з батьками) (Ратанова Т. А.) [44].

Методи статистичної обробки даних. Т-критерій Стьюдента використовується коли необхідно встановити чи відрізняються надійно достовірно результати двох груп між собою. Т-критерій Стьюдента використовується для перевірки гіпотези про суттєві відмінності двох вибірових середніх. Вибірки можуть мати досить великих обсягів ($n \geq 30$), а також має бути нормальний розподіл даних або близький до нього (Сидоренко О. В.) [49].

Кореляційний аналіз розуміють як статистичну залежність між випадковими величинами, при якій зміна однієї приводить до зміни іншої величини (Наследов А. Д.) [33]. Слід зазначити, що кореляційна залежність не є причинною, а демонструє лише рівень впливу значення однієї змінної на ймовірності появи різних значень іншої. Кореляційний аналіз застосовують з метою вивчення статистичних зв'язків між психологічними змінними (Наследов А. Д.) [33].

2.2. Кількісний та якісний аналіз результатів емпіричного дослідження

Аналізуючи отримані емпіричні результати за методикою «Поведінка батьків і ставлення підлітків до них» (ADOR), за допомогою якої визначали ступінь автономності, безпосередності, директивності, ворожості і позитивного інтересу батьків по відношенню до підлітків, ми аналізували та інтерпретували отримані результати. Нами було виявлено, що найпоширенішим різновидом батьківських відносин до підлітків є непослідовність та автономність, відповідно середні значення 3,3 бали та 3,2 бали (див. табл. 2.1). Тобто, ми можемо стверджувати, що, на думку підлітків, для їх батьків найбільше властиво непослідовність виховної тактики, що проявляється в різкій зміні стилю відносин: від авторитарного до ліберального і навпаки. Переважання непослідовності в дитячо-батьківських відносинах може позбавляти підлітка відчуття стабільності навколишнього світу, провокувати підвищену тривожність і формувати яскраво виражену екстернальну позицію і психологічний інфантилізм.

Ще одним найбільш поширеним різновидом батьківських відносин з підлітками є автономність. Тобто, взаємовідносини батьків з підлітками характеризуються відсутністю уваги батьків до потреб дитини, їх заглибленість у власні справи, відсутність емоційного

контакту з дітьми та інтересу до них. Для спілкування батьків та підлітків характерно зайва неупередженість та формальність спілкування. Дітям надається надмірна самостійність, що може бути заснована на байдужості до них. Дефіцит батьківської чуйності до потреби дитини може сприяти формуванню почуття безпорадності, самотності і власної непотрібності у підлітка.

На третьому місці знаходиться такий різновид взаємовідносин батьків та підлітків, як негативне ставлення до дитини. Для батьків, на думку підлітків, властиво емоційне відкидання, відсутність ласки і поваги, в крайніх випадках, можливі навіть прояви ворожості. Тобто, властиво переважання у взаємовідносинах між батьками та підлітками ігнорування потреб останніх, надмірної суворості і агресивності, що в свою чергу може призвести до формування у підлітків почуття небезпеки, недовіри до світу і людей, невпевненості в собі та розвиток тривожності.

Таблиця 2.1

Середні значення досліджуваних підлітків за методикою «Поведінка батьків і ставлення підлітків до них» (ADOR)

Різновиди батьківських відносин	Середнє значення
Шкала позитивного інтересу	2,71
Шкала директивності	2,49
Шкала ворожості	2,8
Шкала автономності	3,2
Шкала непослідовності	3,3

На четвертому місці підлітки виділили наявність взаємостосунків з батьками, що побудовані на основі позитивного інтересу до дитини. Тобто, для батьків характерно позитивне ставлення до своїх дітей-підлітків незалежно від їх вихідних очікувань і від конкретних успіхів

дитини. Батьки приймають своїх дітей емоційно розуміють їх, співчують, своєчасно реагують на потреби підлітка. Такі взаємостосунки між батьками та підлітками можуть створити у дитини несвідому упевненість в тому, що вони потрібні і є цікавими для інших людей, що вони володіють необхідними особистісними засобами для досягнення своїх цілей.

І найменш поширеним стилем взаємовідносин між батьками та підлітками є директивність. Тобто, в стосунках зі своїми дітьми для батьків є найменш характерно прагнути до лідерства та влади, прагнути керувати поведінкою підлітків, появляти власну домінуючу поведінку. Також не властиво нав'язувати підліткам почуття провини та декларувати свою жертвовну позицію. Тобто, батькам у стосунках з підлітками не властиво їх змушувати підкорятися нормам і правилам поведінки, що є прийнятими у суспільстві.

Отже, як видно з отриманих результатів, підлітки, перш за все, відзначають непослідовність у виховній практиці своїх батьків. Також властиво виражена автономність у дитячо-батьківських взаєминах (показники за шкалою автономність займають друге місце за чисельними показниками). Також варто зазначити, що підлітки у виховній тактиці своїх батьків більше відмічають емоційну холодність, ніж зацікавленість їхнім життям, позитивне ставлення до них. Ну і на останньому місці – наявність директивності в стосунках.

Непослідовність батьків у виховній тактиці у поєднанні з їх автономністю свідчить про те, що взаємини батьків і підлітків у досліджуваних сім'ях варіюють від зайвої турботи до байдужості. Батьки відносяться до спілкування зі своїми дітьми без особливої уваги, переймаючись власним життям, та звертаючи увагу на власних дітей лише коли вони чимось особливим привертають їхню увагу. Можна виокремити два періоди у виховній тактиці. Під час одного більш властиво автономність, самостійність дітей підлітків, певна

дозволеність, вони живуть самі по собі, рівень вимог і контролю, а також батьківський інтересу є невисоким. В інший період відбувається зміна тактики виховання. Навпаки, батьки вимушені звернути увагу на дитину вирішують «виправити» положення: зростає контроль, строгість, посилюються санкції.

Слід звернути увагу на відсутність вираженої директивності з боку батьків. Отримані результати дійсно демонструють розповсюджену на сьогоднішній день точку зору на виховання дітей у сім'ї. В сучасній сім'ї батьки є більш зайняті зароблянням грошей і виживанням, тому стали значно менше часу проводити з дітьми, ніж раніше. Також слід зазначити, що окрім цього аспекту, відбулася зміна громадської думки щодо особливостей виховання, набули поширення психологічні знання щодо виховання дітей серед населення. Це все призводить до відмови від жорстко-авторитарних поглядів минулого на виховання дитини. Проте заміною суворому контролю замінилася на фактичну байдужість і відстороненість батьків у взаєминах з дітьми. Свобода і самостійність, що надані підліткам, вже не оцінюються самими підлітками як позитивний аспект їхнього життя.

Відсутність переважання позитивного інтересу до дітей над ворожістю, на нашу думку, може свідчити про те, що підлітки відчують від власних батьків прояв як уважності до них та заклопотаності, так і ігнорування та відсутність інтересу до особливостей їх внутрішнього життя і наявності певних проблем.

Отримані результати демонструють загальну картину сприйняття досліджуваних підлітками своїх взаємин з власними батьками, тому далі нами було розглянуто більш детально особливості взаємовідносин батьків та підлітків, враховуючи статеві відмінності.

Аналізуючи отримані результати за шкалою «Позитивний інтерес», нами було встановлено, що половина досліджуваних дівчат-підлітків (51,11 %) оцінюють свої стосунки з матір'ю як позитивні, рівень прояву

інтересу розташований на високому рівні, результати зображені на рис. 2.1. Матері схильні проявляти дружній спосіб спілкування, теплі емоційні стосунки, демонструвати свою довіру та прийняття, допомагати, приймати їхню думку. Позитивне ставлення до дочки з боку матері, ґрунтоване на психологічному прийнятті, характеризується відношенням матері до дочки, як до маленької дитини, що вимагає постійної уваги, турботи, допомоги, та проявляє безпорадність несаможиттєвість. Для них властиво схвалювати звернення по допомогу власних дочок у разі сварок або яких-небудь труднощів, проте з іншого боку вони підтримують таким чином обмеження саможиттєвості власних дітей. Разом з цим дівчата можуть відмічати чинник потурання, коли мати прагне задовольнити будь-яке бажання дочки.

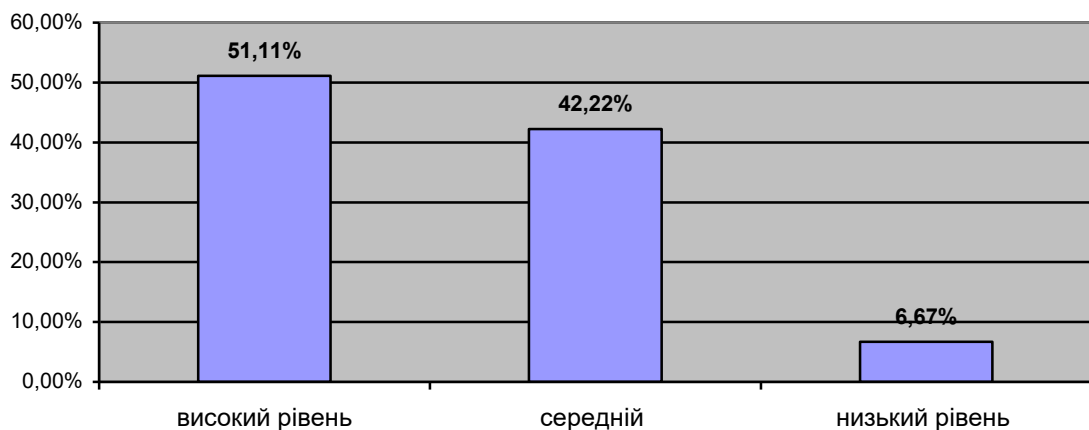

Рисунок 2.1 – Розподіл результатів досліджуваних дівчаток-підлітків особливості сприйняття міжособистого спілкування з матір'ю за методикою «Поведінка батьків і ставлення підлітків до них» (ADOR)

42,22 % досліджуваних дівчат-підлітків зазначити зі сторони матері позитивний інтерес проявляється на середньому рівні. Тобто, для них характерно ситуаційно демонструвати у своїй поведінці як прийняття, довіру, підпорядкованість до своєї дитини, так і такі форми поведінки, як холодність, владність, підозрілість, критику на адресу дитини, недостатність емоційних контактів.

Лише 6,67% дівчат-підлітків відзначили, що у їх стосунках з мамою її позитивний інтерес проявляється на низькому рівні. Тобто, для них властиво у стосунках емоційна холодність, критичність оцінювання, відсутність уваги, турботи, прояву ласки та любові.

Також було виявлено, що матерям у взаємовідносинах з дівчатками-підлітками більш властиво середній рівень прояву директивності (середній рівень прояву директивності у стосунках оцінили 66,67 % досліджуваних), (див. рис. 2.2). Тобто, матерям властиво проявляти ситуаційно як прояви директивності, контролю поведінки підлітка, нав'язувати почуття провини за невдачі та невідповідну поведінку, брати за них відповідальність на себе, так і, навпаки, проявляти довіру, чуйність, давати можливість для самовираження дитини, в тому випадку, якщо підліток не розчаровує очікувань матері.

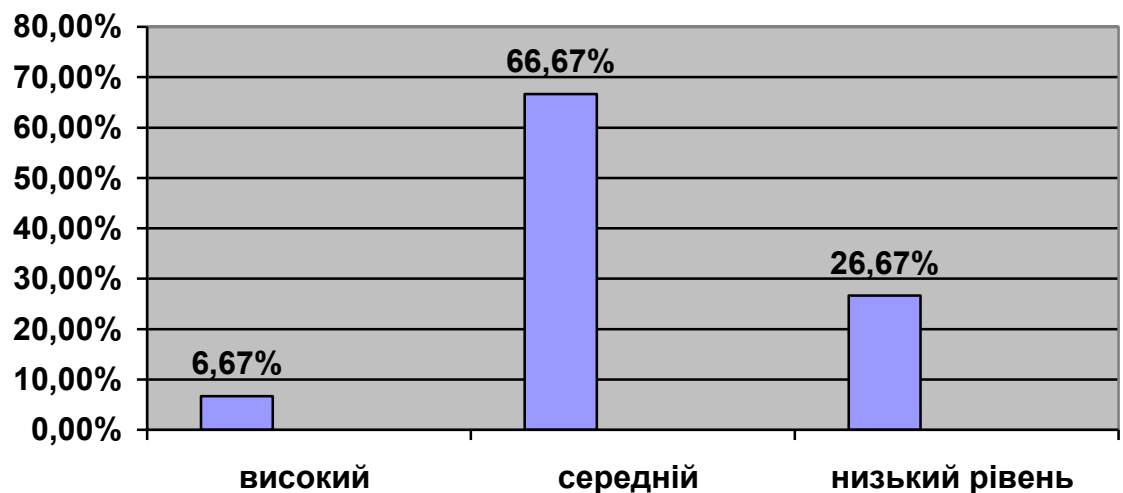

Рисунок 2.2 – Розподіл результатів досліджуваних дівчат-підлітків за шкалою «Директивність» за методикою ADOR

26,67% досліджуваних зазначають, що для їхніх відносин з мамою властиво прояв директивності матері на низькому рівня. Тобто, матері схильні більше до довірливих стосунків, для них властиво відсутність надмірного контролю над дитиною, обмежень її самостійності, прояв теплоти та розуміння своєї дитини, схильні проявляти чуйність та надавати можливість для самовираження.

Лише 6,67 % досліджуваних дівчат-підлітків оцінили рівень прояву директивності у стосунках з матір'ю на високому рівні. Це свідчить про прояв в їх стосунках тенденції до суворого контролю з боку матерів, до застосування ними своєї влади, ґрунтованої на амбіціях, характерно також критика висловлювання власної думки дочок. Вони більше покладаються на суворість покарання, вважаючи, що лише вони є праві, а їх діти ще занадто малі, щоб судити про рівень їх директивності.

За шкалою «Ворожість» нами було виявлено, що 11,11 % досліджуваних мають високий рівень прояву ворожості у стосунках з мамами (див. рис. 2.3.). Тобто, вони оцінюють своїх мам, як відгороджених, таких, що знаходяться на емоційній відстані, проявляють емоційну холодність, стриманість, підозрілість, агресивність, строгість в міжособистісних стосунках з дитиною, схильні критикувати, появляти впертий конформізм, залежність від думки оточуючих, прагнення принизити дитину в очах оточуючих людей.

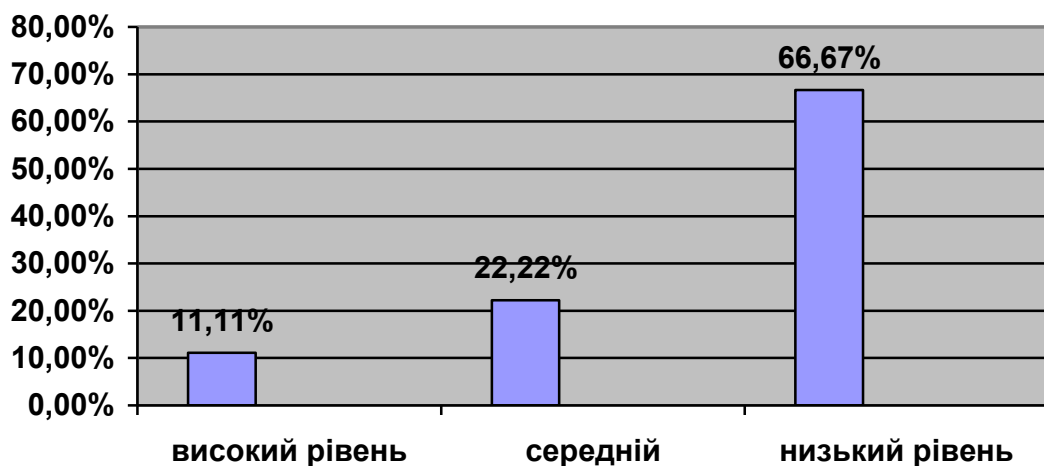

Рисунок 2.3 – Наочне зображення результатів досліджуваних дівчат-підлітків за шкалою «Ворожість» за методикою «Поведінка батьків і ставлення підлітків до них» (ADOR)

22,22 % досліджуваних дівчат підлітків відмічають середній рівень ворожості у стосунках зі своєю матір'ю. Тобто, в своїй поведінці вони можуть ситуативно проявляти як емоційну відгородженість,

дистантність, дратівливість, конфліктність, не проявляти увагу та турботу до дитини, так і турботу, теплоту, прийняття, занепокоєння, емоційну включеність в життя дитини.

66,67% досліджуваних оцінюють у свої стосунки з матір'ю наявність ворожості на низькому рівні. Тобто, на їх думку, матері майже не властиво критикувати їх на людях, проявляти агресивність, емоційну холодність у стосунках. Між матерями та дівчатами-підлітками не властиво підозріле відношення до сімейного середовища, відгородженість і дистантність.

Також нами було встановлено, що майже половина досліджуваних дівчат-підлітків (48,89% респондентів) оцінюють у своїх відносинах з матір'ю наявність низького рівня автономності, отримані результати зображені на рис. 2.4. Тобто, вони вважають, що в їхніх стосунках наявні добрі людські відносин, емоційна включеність, переживання та прагнення допомогти в вирішенні проблем та інтересів дочки.

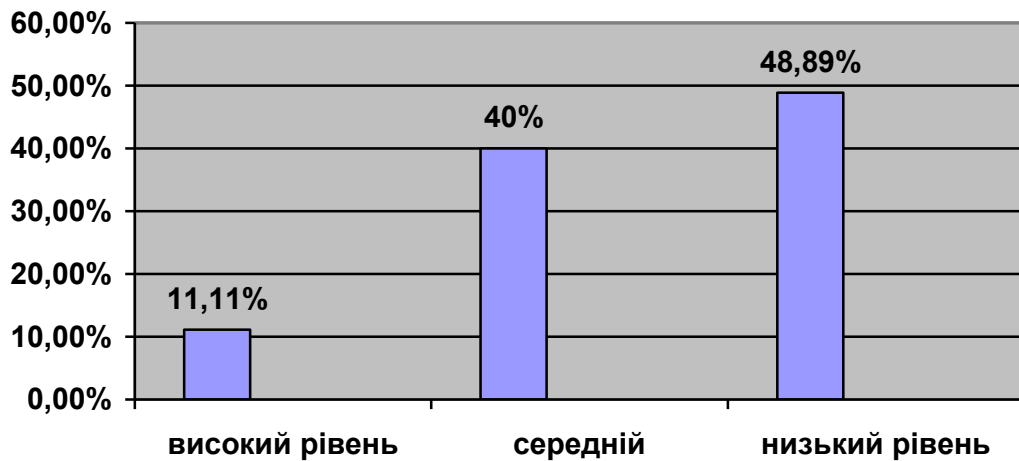

Рисунок 2.4 – Розподіл результатів досліджуваних дівчат-підлітків за шкалою «Автономність» за методикою «Поведінка батьків і ставлення підлітків до них» (ADOR)

40% досліджуваних – що переважає середній рівень автономності. Тобто, матері схильні ситуаційно проявляти включеність в життя

дитини, чи ситуаційну відсутність уваги, зануреність у власні переживання та справи, прояв формального спілкування.

Та лише 11,11% зазначає про наявність високого рівня автономності. Автономність матерів проявляється у відсутності будь-якої залежності від дитини, її стану, вимог, не властиві прояви будь-яких форм турботи і опіки щодо дочок. Такі матері сприймаються досліджуваними підлітками як поблажливі, відсутність вимог та заборон. Вони практично не заохочують дітей, відносно рідко і в'яло роблять зауваження, не звертають уваги на виховання.

Аналізуючи отримані результати за шкалою «Непоследовності», нами було встановлено, що більшість підлітків (62,22% досліджуваних) оцінюють стиль виховання матері, як непоследовний (мають високий рівень за даною шкалою). Отримані результати зображені на рис. 2.5. Тобто, для матерів дівчат-підлітків є характерним різка зміна стилю, прийомів, що є переходом від дуже суворого до ліберального виховання і, навпаки, перехід від прийняття власної дочки до емоційної холодності.

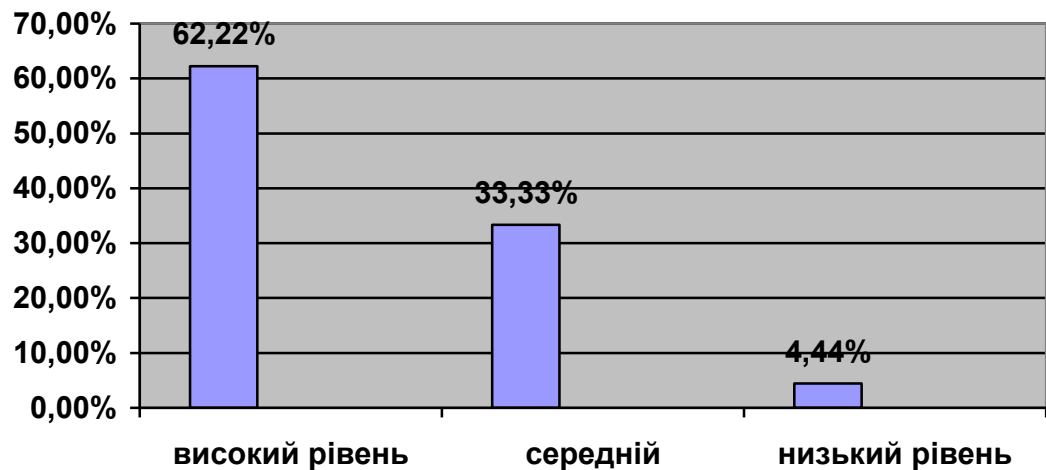

Рисунок 2.5 – Розподіл результатів досліджуваних дівчат-підлітків за шкалою «Непоследовність» за методикою ADOR

33,33% досліджуваних зазначає про наявність середнього рівня непоследовності у виховній тактиці матері.

Та лише 4,44% досліджуваних мають низький рівень результатів за даною шкалою, що свідчить про наявність у матерів чіткої стратегії виховання власної дитини.

Отже, аналізуючи отримані результати, нами встановлено, що дівчата-підлітки перш за все відзначають у стосунках з матерями психологічне прийняття, прояви зайвої турботи та уваги. Матері виділяють сферу спілкування зі своїми доньками як окрему цінність, при цьому намагаються ситуаційно контролювати життя своєї дитини, її інтереси, можуть використовувати та посилювати санкції в вихованні.

Співвідношення показників ворожості і позитивного інтересу з боку матерів свідчить про те, що з точки зору дівчат-підлітків матері позитивно ставляться до своїх дітей, мають виражений ширий, безоціночний інтерес до них. Значне переважання позитивного інтересу до дітей над ворожістю, на нашу думку може свідчити, що, незважаючи на значну зайнятість матерів, діти не залишаються без їх уваги, вони піклуються про їх успішність, вважаючи, що високий рівень навчання та відповідність їх вимогам забезпечать підліткам більш легкий перехід до дорослого життя.

Далі ми розглядали особливості взаєностосунків між дівчатами-підлітками та батьком, отримані результати зображені на рис. 2.6. Аналізуючи отримані результати, нами було виявлено, що 51,11% досліджуваних підлітків оцінюють наявність середнього рівня позитивного інтересу у своїх стосунках з батьком. Тобто, для них характерно ситуаційний прояв теплоти і відкритості стосунків, психологічного прийняття дочки батьком, відсутність різких перепадів від вседозволеності до суворих покарань. Характерно стосунки з чітким усвідомленням меж дозволеного. Батьківські заборони діють на тлі батьківської любові.

За шкалою «Позитивний інтерес» показники вище норми мають 31,11% досліджуваних, що свідчить про прояв у стосунках з батьком

батьківської впевненості у собі, прояв теплоти та відкритості у стосунках, опіки, переживання та включеність у життя своєї дитини. Характерно позитивне ставлення до дочки не залежно від вхідних очікувань батька, від конкретних успіхів дитини.

20% досліджуваних за даною шкалою мають показники нижче норми, що свідчить про відсутність у відносинах з батьком теплоти, емоційного прийняття, характерно дистантність, відчуженість між ними, батько в вихованні дочки може використовувати методи суворих покарань.

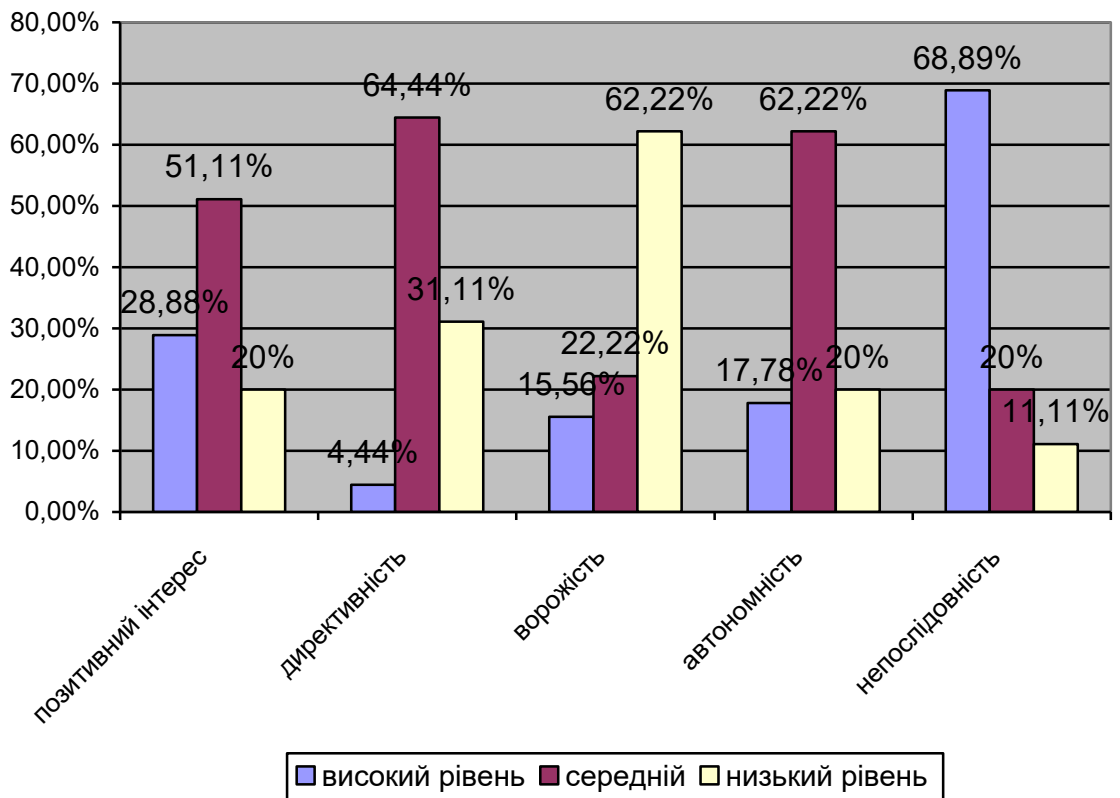

Рисунок 2.6 – Розподіл результатів досліджуваних дівчат-підлітків за методикою ADOR (сприйняття батька)

За шкалою «Директивність» показники середнього рівня мають 64,44% досліджуваних. Тобто, дівчатка-підлітки сприймають директивність батька як образ «твердої чоловічої руки», готової то стиснутися в кулак, то вказати на її місце в сім'ї.

31,11 % досліджуваних мають низький рівень. Тобто, для тата не характерно проявляти знижений контроль, пошук компромісних форм поведінки, проявляти слабкість, підвладність своїй дитині.

4,44 % досліджуваних зазначають про високий рівень директивності у стосунках з батьком. Для таких відносин характерно поведінка батька, яка направляє зростаючу дівчину на шлях істинний, примушуючи її суворо підкорятися нормам і правилам поведінки відповідно до соціальних стандартів, таким чином виховуючи заповіді моралі.

Більшість досліджуваних дівчат-підлітків (62,22%) за шкалою «Ворожість» мають низький рівень. Тобто, їх стосунках з батьком характерно відсутність вимогливості, ворожості, агресії, суворості, емоційної холодності.

22,22% досліджуваних мають середній рівень, що свідчить про ситуаційну схильність батька проявляти у стосунках зі своєю дочкою сили, агресивності, намагатися вплинути на її рішення, поведінку, так, щоб вона відповідала його власним баченням, а коли, навпаки, схильні проявляти розуміння, співчуття, ласку, повагу, підтримувати дитину, реагувати на потреби дочки.

15,56% дівчат-підлітків – високий рівень. Тобто, вони оцінюють свої стосунки з татом як не дуже сприятливі. Для них характерно поєднання надвимогливості, орієнтованої на еталон «ідеальної дитини», з одного боку, і емоційно-холодним, дистанційним відношенням – з іншого. Усе це призводить до порушень взаємин між батьком і дочкою-підлітком, що, відповідно обумовлює підвищений рівень напруженості і нестабільності у стосунках.

За шкалою «Автономність» більшість дівчат-підлітків (62,22% досліджуваних) оцінюють наявність середнього рівня автономності в їх стосунках з батьком. Тобто, для їх відносин характерно ситуаційна відсутність прояву уваги до потреб дитини, заглибленість у власне життя, професійну діяльність, відсутність емоційного контакту, а коли,

навпаки, прояв батьківської чуйності, контроль за дитиною, відсутність надання їй самостійності.

20% досліджуваних зазначають про низький рівень автономності у стосунках з батьком. Для їх стосунків характерно прояв батьківської сильної турботи, хвилювання, дружнього спілкування, відсутність надання дитині самостійності, прагнення контролювати її життя, захоплення, інтереси.

17,78% досліджуваних дівчат-підлітків оцінюють наявність автономності у відносинах з батьком на високому рівні. Тобто, дівчатка-підлітки схильні описувати автономність батька як претензію на лідерство, в якому є недоступною взаємодія з ним. Батько сприймається ними як людина, що відгороджена від проблем сім'ї як би невидимою стіною, існуючою паралельно з іншими членами сім'ї. Батьку абсолютно все одно, що відбувається навкруги, його дії частенько не відповідають існуючим потребам в сім'ї, та запитам близьких, інтереси яких абсолютно ігноруються.

За шкалою «Непоследовність» більшість досліджуваних (68,89%) мають високий рівень. Тобто, в їх уявленні батько представляється людиною абсолютно непередбачуваною. В його поведінці можуть проявлятися психологічні тенденції, що абсолютно суперечать один одному, причому амплітуда коливань є максимальною.

20 % досліджуваних оцінюють середній рівень прояву непоследовності у виховній тактиці батька. Тобто, для нього характерний ситуаційний прояв зміни стилю відносин від суворого до ліберального, від психологічного прийняття підлітка до емоційного відкидання, в залежності від поведінки дочки.

Та лише 11,11% досліджуваних дівчат-підлітків оцінюють на низькому рівні непоследовність виховної тенденції батька. Для нього характерно последовність в вихованні, дотримання однієї тактики виховання.

Отже, аналізуючи отримані результати, нами встановлено, що дівчата-підлітки перш за все відзначають у стосунках з батьком непослідовність тактики виховання, позиція матері в сприйнятті дівчат-підлітків є більш директивна, ніж позиція батька. Батько схильний демонструвати любов та увагу до своєї дитини. Їх взаємовідносини мають середній емоційний зв'язок з підлітком. Властиво домінування низького рівня ворожості, батько в уявленні дівчат-підлітків є приймаючим, близьким, емоційно теплим. Батько, так же як й мати, заохочують на середньому рівні автономність дівчини-підлітка, однак є більш вимогливими в виконанні правил та обов'язків.

Далі ми аналізували та інтерпретували отримані результати за методикою «Поведінка батьків та ставлення підлітків до них» (ADOR) хлопців-підлітків, досліджуючи їх стосунки з батьками.

Спочатку нами було розглянуто сприйняття матері хлопцями-підлітками, отримані результати зображені на рис. 2.7. На основі отриманих результатів нами було виявлено, що трохи більше половини досліджуваних хлопців-підлітків (55,56 % респондентів) за шкалою «Позитивний інтерес» мають середній рівень. Тобто, для їх стосунків з матір'ю характерно ситуаційній прояв позитивного ставлення до сина, приймають його, емоційно розуміють, можуть проявляти співчуття.

11,11 % досліджуваних зазначають про високий рівень позитивного інтересу у своїх відносинах з мамою, що свідчить про психологічне прийняття матері хлопчиків-підлітків, яке вони бачать у відносно критичному підході до них. Матері схильні проявляти допомогу та підтримку, хлопці схильні приймати думку матері, погоджуватися з нею. Властиво дужній спосіб спілкування та нормальні емоційні контакти, прояв надопіки по відношенню до дитини.

Ще 33,33 % досліджуваних оцінюють у своїх стосунках з матір'ю прояв низького рівня позитивного інтересу. Тобто, в їх відносинах

властиво емоційна холодність матері, відсутність контакту, розуміння між ними, підтримки. Можуть проявляти владність та підозрілість.

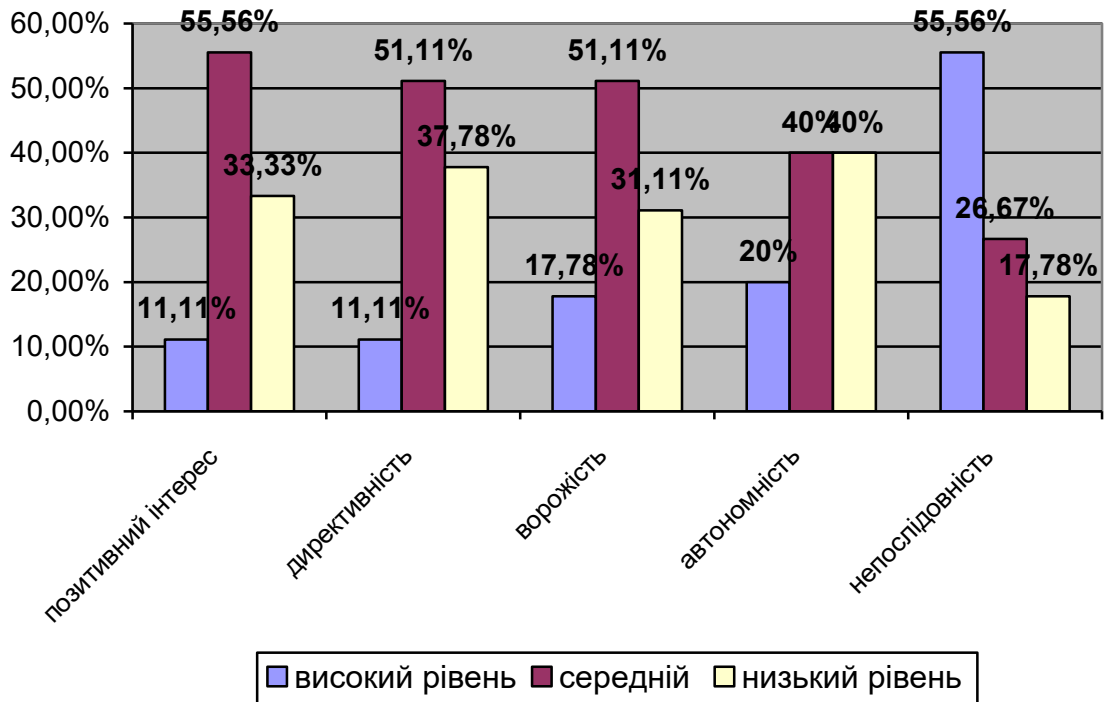

Рисунок 2.7 – Розподіл результатів досліджуваних хлопців-підлітків за методикою «Поведінка батьків та ставлення підлітків до них» ADOR (сприйняття матері)

За шкалою «Директивність» половина досліджуваних підлітків (51,11 % респондентів) мають середній показник. Тобто, для їх стосунків з мамою характерно ситуаційний прояв власності матері, намагання керувати поведінкою підлітка, підкорити підлітка нормам і правилам поведінки, прийнятим у суспільстві, в залежності від поведінки дитини.

37,78 % досліджуваних хлопців-підлітків оцінюють директивність матері на низькому рівні. Тобто, матері у відносинах з сином проявляють чуйність, симпатію, позитивні емоційні стосунки, намагають не контролювати поведінку дитини, довіряють своїм синам.

Та 11,11 % досліджуваних зазначають про високий рівень директивності у їх стосунках. Директивність матері щодо до сина підлітки сприймають у нав'язуванні ними відчуття провини стосовно неї, її деклараціям і нагадуванням, що «мати жертвує усім заради сина»,

повністю перекладає відповідальність на себе за всі дії вчинені сином в минулому, майбутньому та теперішньому. Властиво матері також унеможлиблювати різні варіанти самовираження хлопця-підлітка. Намагається всіма можливими способами присікти неправильну поведінку сина, щоб не було соромно.

За шкалою «Ворожості» нами було встановлено, що половина досліджуваних хлопців-підлітків (51,11 % респондентів) мають середній рівень. Тобто, матерям у своїх стосунках з синами властиво ситуаційний прояв ласки та поваги, можуть демонструвати емоційну холодність, ігнорувати потреби дитини, ситуаційно проявляти суворість та агресивність.

17,78 % досліджуваних оцінюють прояв ворожості у стосунках з мамою на високому рівні. Ворожість матері в стосунках з сином-підлітком характеризується її агресивністю і надмірною суворістю в міжособистісних стосунках. Відсутність у стосунках прийняття дитини. Вона сприймається передусім як суперник, якого необхідно подавити, щоб самоствердитися, доказати власну значущість. Так, емоційна холодність до підлітка ретельно приховується і частенько видається за стриманість, скромність, наслідування етикету і навіть підлеглість йому. В той же час, можуть спостерігатися підозрілість, схильність до надмірної критики стосовно власного сина і оточення, метою якої є прагнення принизити їх в очах оточення. Разом з цим часто, зазвичай саме вербально, демонструється позитивна активність, відповідальність за долю власної дитини.

Ще 31,11 % - зазначають про низький рівень ворожості. Тобто, в їх стосунках з мамою не властиво прояв материнської агресивності, холодності, відстороненості, суворості. Мама схильні проявляти тепло, турботу, ласку, підтримку, повагу, розуміння, любов до дитини.

Більшість досліджуваних хлопців-підлітків (40 %) за шкалою «Автономність» мають середній рівень. Тобто, вони оцінюють свої

стосунки з мамою як ситуаційний прояв з її сторони дистантності, зайнятості своїми справами, ігнорування власного сина, його проблем та потреб. Можуть також ситуаційно проявляти дружність спілкування та емоційну прихильність до дитини.

40 % хлопців-підлітків зазначають про наявність низького рівню прояву автономності у стосунках з мамою, що свідчить про довіру та повагу в їх відносинах, залученість в справи сина, прояв уваги до потреб дитини, наявність емоційного контакту та інтересу.

Та ще 20 % досліджуваних – мають високий рівень за даною шкалою. Тобто, вони вважають, що мати в своїй поведінці до них проявляє диктат, повний захват владою, можлива деяка ступінь маніакальності щодо цього, відсутність інших варіацій. Матері властиво не сприймати власну дитину як особистість, з існуючими у неї власними почуттями, думками, представленнями і спонуканнями, вона являє собою «сліпу» силу і владу амбіцій, якій усі, попри все, зобов'язані підкорятися. Схильна проявляти відгородженість, незалученість в справи сина, емоційну неприхильність та відсутність дружнього стилю спілкування між ними.

Також, аналізуючи отримані результати, нами було встановлено, що за шкалою «Непоследовність» дещо більше половини досліджуваних підлітків (55,56 % респондентів-хлопців) мають високий рівень, що свідчить про непоследовність матір'ю лінії виховання, що проводиться, оцінюється підлітками як деяке чергування таких психологічних тенденцій, як панування сили й амбіцій та прояв покірності, делікатності чи недовірливої підозрливості.

26,67 % зазначають про середній рівень непоследовності виховної тактики матері. Тобто, вони схильні лише ситуаційно проявляти чергування виховних тактик, що залежить від ситуації, що складається, більш характерно для екстремальних, проблемних ситуацій.

17,78 % - мають низький рівень за шкалою «Непоследовність», що вказує про последовність, однотипність виховних заходів матері по відношенню до сина, що надає підлітку відчуття стабільності навколишнього середовища.

Таким чином, аналізуючи отримані результати, ми можемо охарактеризувати стосунки між мамою та сином-підлітком як: відсутність прагнення з боку матері контролювати поведінку підлітка, проявляти жорстокість та агресивність, однак можуть ситуаційно використовувати та посилювати санкції в вихованні. Також для матерів властиво непоследовність використання виховних стратегій, можуть проявляти зміни стилю відносин: від суворого до ліберального та навпаки. Більш схильні ситуаційно проявляти психологічне прийняття, турботу та увагу до власної дитини. Відсутність значної уваги до сина, може бути обумовлена зайнятістю матері власними справами, роботою. Позиція матері в очах хлопців-підлітків виглядає недостатньо емоційною та впевненою в поведінці.

Далі ми аналізували та інтерпретували отримані результати хлопців-підлітків за методикою ADOR, а саме сприйняття хлопців своїх стосунків з батьком, отримані результати зображені на рис. 2.8.

При вивченні результатів нами було встановлено наступне: за шкалою «Позитивний інтерес» половині досліджуваних (51,11 % респондентів) властиво середній рівень, що свідчить про ситуаційну схильність батька в стосунках з сином прояву позитивного ставлення до дитини, емоційного розуміння, співчуття, прийняття сина.

37,78 % досліджуваних зазначають про наявність низького рівня позитивного інтересу зі сторони батька. Тобто, на думку підлітків, батькові в стосунках з сином більш властиво проявляти емоційну холодність, дистантність, байдужість, незацікавленість його життям та інтересами.

Та лише 11,11% досліджуваних хлопців-підлітків зазначають про високий рівень позитивного інтересу зі сторони батька в їх стосунках. Тобто, лише незначна частина досліджуваних відмічає позитивні взаємини з татом, прагнення до нероздільної влади в спілкуванні з ним, відсутність грубої сили у їх взаєминах. Прояв довіри в стосунках, їм вдається знаходити всяку істину в спорі, прислухаючись до різних аргументів, враховувати логіку здорового глузду. Заперечується конформізм.

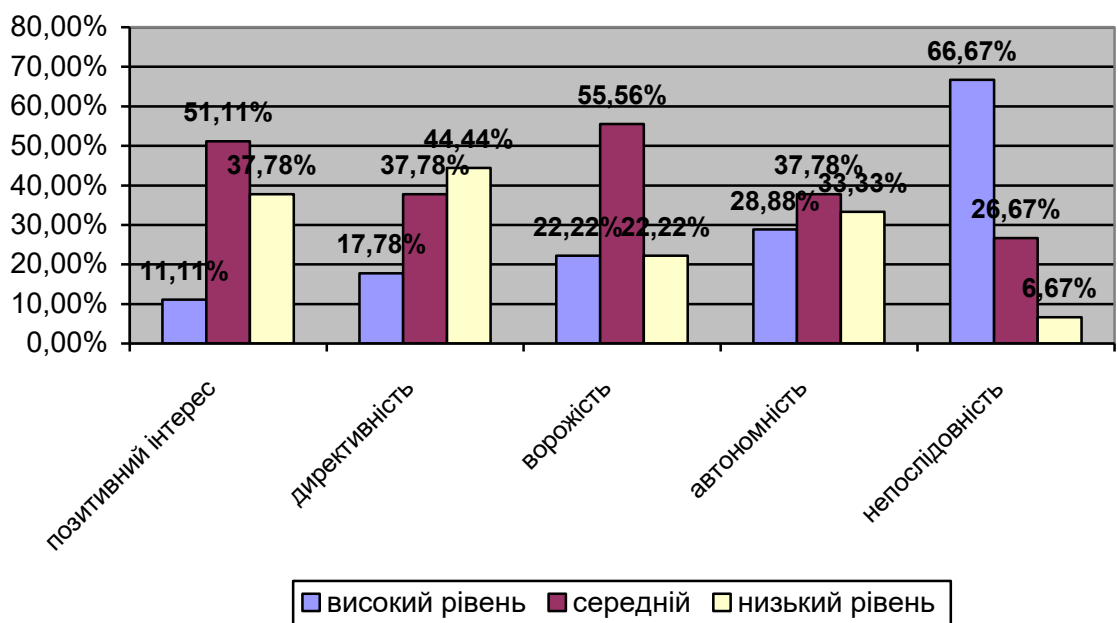

Рисунок 2.8 – Розподіл результатів досліджуваних хлопців-підлітків за методикою «Поведінка батьків та ставлення підлітків до них» ADOR (сприйняття батька)

За шкалою «Директивність» нами було встановлено, що більшість хлопців-підлітків (44,44 % досліджуваних) мають низький рівень. Тобто, для їх стосунків з батьком більш властиво прояв гнучкої поведінки батька, розуміння дитини, прояви дружнього спілкування, співпраці, відсутність контролю поведінки підлітка, не вимагають від дітей-підлітків підкорятися соціальним нормам і правилам поведінки.

37,78 % хлопців-підлітків мають середній рівень за даною шкалою, що свідчить про ситуаційний прояв директивності батька у стосунках з сином.

Ще 17,78 % досліджуваних високий рівень директивності у стосунках з татом. Директивність у відносинах батько проявляє через прояв лідерства, шляхом завоювання авторитету, що обумовлено наявністю фактичних досягненнях, та через прояв домінантного стилю спілкування. Влада батька відображається в управлінні і корекції поведінки сина, виключаючи амбітну деспотичність. Також батько акцентує увагу дитини на тому, що заради благополуччя сина він жертвує певною частиною власної влади; що не просто заступається за сина, а намагається мирно вирішити проблеми, що виникають, не зважаючи на міру роздратування.

Далі ми розглядали отримані результати за шкалою «Ворожість». Нами було виявлено, що трохи більше половині досліджуваних хлопців-підлітків (55,56 %) властиво середній рівень прояву ворожості у стосунках з батьком. Тобто, для відносин батька з сином-підлітка є більш властиво ситуаційний прояв як дружніх стосунків, так у суворості, агресивності, директивності.

22,22 % досліджуваних зазначили про наявність в їх стосунках високого рівня ворожості. Тобто, батькам підлітків властиво прагнення виглядати в очах оточуючих гарними батьками, підтримувати позитивні стосунки. Виховуючи, вони намагаються вимуштрувати свого сина відповідно до прийнятого в цьому суспільстві і в цій культурі уявленням про те, яким має бути ідеальна дитина. З цією метою можуть проявляти агресію, жорстокість, використовувати суворі покарання для досягнення своєї мети.

Та ще 22,22 % - мають низький рівень за даною шкалою. Тобто, для батьків в стосунках з сином не властиво використовувати жорстокість, занадто нав'язувати свою точку зору, проявляти емоційне

відкидання, вони навпаки схильні демонструвати свою любов, прийняття, турботу, увагу, розуміння та довіру до сина.

За шкалою «Автономність» нами було виявлено, що більшість хлопців-підлітків мають середні показники (37,78 % досліджуваних). Тобто, для їх стосунків з батьком більш властиво ситуаційний прояв відгородженості батька, байдужості до дитини, може надавати підлітку надмірну самостійність. Також ситуаційно властиво прояв емоційно теплого контактування між ними, розуміння та прийняття.

33,33 % досліджуваних хлопців-підлітків зазначають про низький рівень авторитарності у стосунках з батьком. Тобто, для їх стосунків є більш властиво прояв зацікавленості зі сторони тата життям сина, його справами, захопленням, друзями. Батько прагне допомагати у всьому своєму синові, вирішувати складні питання, проблеми, які виникають.

Ще 28,88 % досліджуваних мають високий рівень за даною шкалою. Автономність батька в стосунках з сином проявляється у формальному відношенні до виховання, в зайвій безсторонності в їх спілкуванні. Взаємодія з сином базується на позиціях сили і деспотичності. Тато схильний «помічати» сина тільки у випадках, коли той що-небудь натворить, причому навіть на розбір того, що сталося зазвичай не вистачає часу. Батько більше переймається власним життям, ніж звертає увагу на проблеми сина. Про труднощі у житті дитини дізнається лише з його прохань допомогти або порадити як краще вчинити в певних ситуаціях, не особливо утруднюючи себе поясненнями. Його не цікавлять захоплення сина, його друзі, навчання в школі, більш властиво лише робить вигляд, що це важливо та турбує. Схильний відчувати роздратування, коли син звертається до нього, вважає, що син «сам повинен все знати, вже не маленький».

Також варто зазначити, що батькові більш властиво у стосунках з сином використовувати непослідовні прийоми виховання (більшість досліджуваних – 66,67 % мають високий результат за шкалою

«Непоследовність виховання»). Тобто, для батька властиво неспідовність вживаних виховних заходів по відношенню до сина-підлітка. А дітям-підліткам складно зрозуміти яка можлива реакція у батька на труднощі, що виникають (чи суворо покарає за дрібні проступки, чи злегка покартає за істотну провину, повіривши, що такого більше не повториться). Для батька з неспідовністю виховання властиво довго і педантично розбирати ситуацію, що склалася, читати нотації сину, або, навпаки, може легко прийняти віру завірення сина в невинність.

26,67% досліджуваних діагностовано середній рівень за даною шкалою, що говорить про ситуаційність прояву неспідовності прийомів виховання.

Лише 6,67% досліджуваних зазначають, що їх батькам властиво спідовність в виховній тактиці. Тобто, батькові не властиво змінювати методи покарання та заохочення власного сина.

Отже, аналізуючи отримані результати, слід зазначити, що в сприйнятті хлопці-підлітків батьком виступає як не директивний, такий, що не прагне керувати поведінкою сина, однак проявляє емоційну холодність, недостатньо емоційний, неспідовний в виховній стратегії, схильний проявляти ситуаційну ворожість.

Отже, якщо порівняти особливості сприйняття дівчаток-підлітків і хлопчиків-підлітків позицій батька і матері, то можна виявити наступне: сприйняття стосунків дівчаток з батьками виглядає благополучнішим, ніж сприйняття стосунків хлопчиків-підлітків з батьками. Вони емоційніші і доброзичливіші, матір в сприйнятті дівчинки-підлітка займають розуміючу і приймаючу позицію, а батько практично не проявляє жорсткості і авторитарності. У сприйнятті хлопчиків-підлітків і відношення з матір'ю, і стосунки з батьком носять складніший характер.

Для встановлення статистичних відмінностей в сприйнятті особливостей відношення з мамою та батьком у підлітків, нами було використано t -критерій Стьюдента для незалежних вимірів.

Встановлено достовірність розбіжностей між досліджуваними дівчата-підлітками та хлопцями в рівні прояву позитивного інтересу матері ($t_{emp}=2,87 > t_{kr}= 2,695$, при $p\leq 0,01$). Таким чином, ми можемо стверджувати, що існує різниця у прояву позитивного інтересу матерів в стосунках між дівчатами-підлітками та хлопцями-підлітками. В стосунках з донькою матері більш схильні проявляти позитивний інтерес, позитивне ставлення, приймати, емоційно розуміти та співчувати, ніж у стосунках з синами.

Також нами було встановлено достовірність розбіжностей в прояву ворожості матерів стосунках з донькою-підлітком та сином ($t_{emp}=2,48 > t_{kr}= 2,017$, при $p\leq 0,05$). Отже, в стосунках з дочками-підлітками матері частіше проявляють низький рівень ворожості, емоційну дистантність, ніж з синами-підлітками.

Також нами було виявлено результати підрахунку значимих розбіжностей прояву матері автономності у стосунках з доньками-підлітками та синами за t –критерієм Стьюдента, які свідчать про те, що матерів більш схильні надавати автономність в стосунках з сином, ніж з донькою ($t_{emp}=2,5 > t_{kr}= 2,017$, при $p\leq 0,05$).

Також в своїй роботі ми оцінювали достовірність розбіжностей в сприйнятті поведінки, особливості взаємовідносин між батьком та дівчатами й хлопцями підлітками, за допомогою t –критерію Стьюдента. Встановлено статистичну відмінність в сприйнятті прояву позитивного інтересу батька між донькою та сином підлітком ($t_{emp}=2,92 > t_{kr}= 2,695$, при $p\leq 0,01$). Тобто, батько більш схильний проявляти позитивний інтерес, піклування, емоційне тепло, співпереживання до доньки-підлітка, ніж до сина-підлітка. В стосунках з сином батькові більш властиво проявляти емоційну холодність, відгородженість.

За допомогою t-критерію Стьюдента, нами було встановлено також розбіжності в прояву батьком рівня директивності в стосунках з донькою та сином підлітка ($t_{emp}=2,714 > t_{kr}= 2,695$, при $p \leq 0,01$). Ми виявили, що тато більш схильний проявляти директивність в взаємовідносинах з сином-підлітком.

Також варто зазначити, що при підрахунку t-критерію Стьюдента, з метою оцінити достовірність відмінностей рівню прояву ворожості батька в стосунках з донькою-підлітком та сином, нами було встановлено, що у стосунках з донькою-підлітком батька менше схильний проявляти ворожість, ніж в взаємовідносинах з сином-підлітком ($t_{emp}=2,14 > t_{kr}= 2,017$, при $p \leq 0,05$).

Також варто зазначити, що нами не було виявлено жодних достовірних розбіжностей в рівні непослідовності виховної стратегії батьків по відношенню до своїх дітей-підлітків t - критерієм Стьюдента.

Далі в своїй роботі ми використовували **методику «Дитячо-батьківські відносини підлітків» П. Трояновської** для того, щоб більш детально вивчити повну картину дитячо-батьківських відносин очима підлітків. Аналізуючи отримані результати, нами було виявлено, що особливості емоційних відносини між батьками та досліджуваними підлітками (див. рис. 2.9.).

За шкалою «Прийняття» у досліджуваних домінує середній бал у відносинах, як з мамою, так і з батьком (відповідно 24 та 22 бали). Тобто, у відносинах з підлітком батькам властиво на достатньому рівні демонструвати свою любов та увагу до своїх дітей, признавати та розуміти права дитини на наявну їй індивідуальність, намагатися не оцінювати негативно свою дитину. Підліток ситуційно відчуває впевненість в материнській та батьківській любові незалежно від своїх сьогоднішніх успіхів та досягнень.

За шкалою «Емпатія» середній бал складає 16 балів (так оцінюють досліджувані матір) та 18 балів (оцінювання батька). Тобто, у стосунках

підлітків з мамою та татом характерно прояв низького рівня емпатії. Отже, ці результати свідчать про те, що батькам складно розуміти почуття та стани власної дитини, емоційно співпереживати їх переживанням, розділяти хвилювання, розуміти власну дитину шляхом емоційного відчуття її переживання, готовність надати емоційну підтримку.

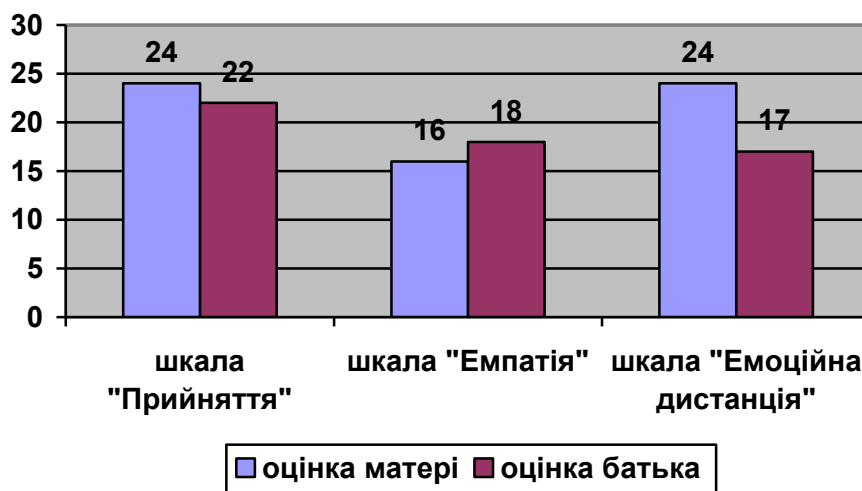

Рисунок 2.9 – Розподіл результатів досліджуваних підлітків емоційного відношення з батьками за методикою «Дитячо-батьківські відносини підлітків» П. Трояновської

Однак варто зазначити, що за шкалою «Емоційної дистанції» нами було виявлено високий рівень отриманих результатів (середній бал – 24 бали), коли досліджувані підлітки оцінювали матір та низький рівень (17 балів), коли оцінювали батька. Це свідчить про наявність емоційної близькості, емоційного зв'язку, довірливості між матір'ю та досліджуваними підлітками, проявляють своє бажання ділитися з нею своїм важливим та сокровенним. Однак взаємовідносини досліджуваних підлітків з татом характеризуються емоційною дистанцією, відсутністю довірливості у стосунках.

Отже, аналізуючи отримані результати, ми можемо стверджувати, що між матерями та підлітками, батьками та підлітками існують більш-менш теплі емоційні відносини, батьки намагаються приймати своїх

дітей, показувати свою любов та увагу. Однак з мамою у підлітків більш тісні та емоційно близькі стосунки, між з татом, для них характерно більш емоційна дистантність. Однак, варто зазначити, що все ж таки підлітки відмічають в своїх стосунках з обома батьками недостатній рівень емпатії. Ми можемо припустити, що їм все ж таки не вистачає демонстрації з їх сторони співпереживання з тих проблем і питань, що хвилюють підлітків.

Далі ми досліджували особливості спілкування та взаємодії досліджуваних підлітків та їх батьків, отримані результати зображені на рис. 2.10. Нами було виявлено, що за шкалою «Співробітництво» при оцінці взаємовідносин з мамою і з татом властиво низький рівень результатів, середній бал досліджуваних відповідно 17 балів та 18 балів. Тобто, у взаємодії обох батьків та підлітків простежується ситуаційно спільне та рівноправне виконання дій, завдань, роботи, включеність дитини у взаємодію, проявляється партнерство, в деяких ситуаціях простежується взагалі його відсутність, порушення стосунків, проявляється ліберальний, байдужий стиль виховання.

За шкалою «Прийняття рішень» у досліджуваних виявлено середній бал по відношенню до їх оцінки взаємовідносин з матір'ю (склав 19 балів) та з батьком (16 балів), що свідчить про ситуаційний прояв демократичної схеми спілкування між ними, вони намагаються приймати спільне рішення, вислуховуючи думки та погляди один одного, приходять до консенсусу. Однак також можуть, в певних ситуаціях, проявляти й тиск зі своєї сторони.

Також нами було виявлено у взаємостосунках між обома батьками та досліджуваними підлітками наявність середнього рівня конфліктності (за шкалою «Конфліктність» середній бал дорівнює 8 балів – у стосунках з мамою та 9 балів – у стосунках з батьком). Тобто, для них властиво ситуаційний прояв у стосунках нерозуміння один одного, вирішення складних чи спірних питань через конфлікти.

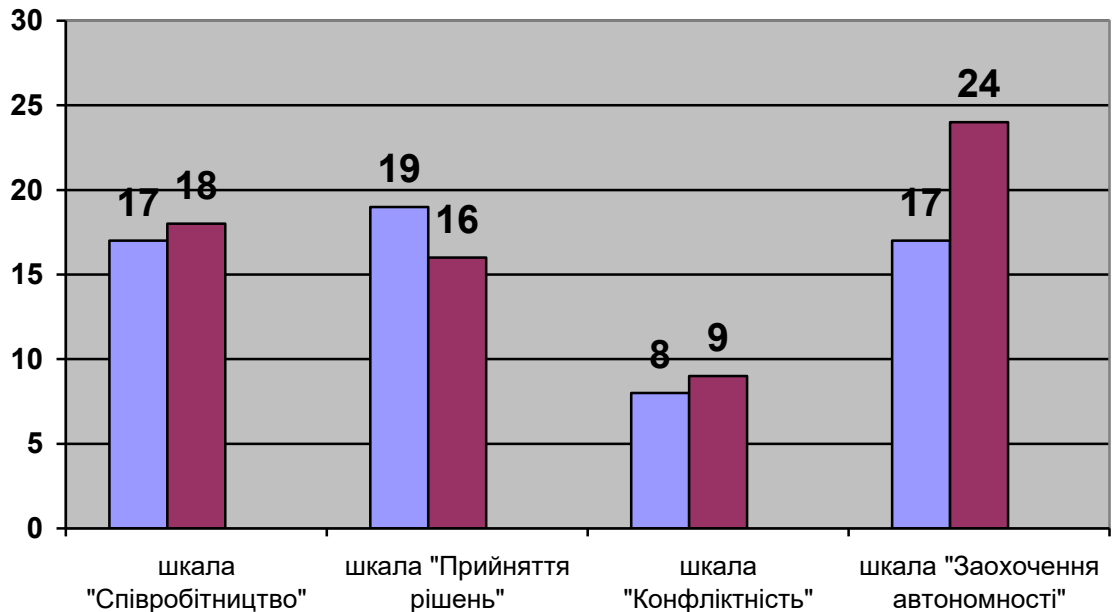

Рисунок 2.10 – Розподіл результатів особливостей взаємовідносин батьків та досліджуваних підлітків за методикою «Дитячо-батьківські відносини підлітків» П. Трояновської

Крім цього, нами було встановлено низький рівень заохочення автономності у взаємостосунках матерів та досліджуваних підлітків (середній бал за шкалою «Заохочення автономності» складає 17 балів) та середній рівень заохочення автономності зі сторони батька (середній бал дорівнює 24 бали). Отримані результати свідчать про те, що для стосунків підлітків та мами, зі сторони матері характерно не віддавати відповідальність підліткам за прийняття рішення, за вибір своїх інтересів. Вони прагнуть піклуватися про своїх дітей, вирішувати самим їхні складнощі та проблеми. А для стосунків підлітків з батьком більш характерно прагнення тата, щоб підлітки були більш самостійними, дорослими, відповідальними людьми, щоб не слід було перейматися їхніми питаннями, задовольняти їх потреби. На нашу думку, це може бути як наслідок байдужого ставлення до дитини, або навпаки прагнення привити самостійність своєму чаду.

Отже, аналізуючи отримані результати за цим блоком шкал, ми можемо стверджувати, щоб у стосунках та спілкуванні підлітків

властиво з обома батьками ситуаційний прояв демократичності, прийняття поглядів та інтересів, або навпаки тиску з боку батьків. Тому властиво періодично виникнення конфліктних ситуацій, коли підлітки намагаються відстоювати власні погляди та ідеї. Також для них спільне виконання завдань є майже не властивим та не характерним для їх взаємостосунків. Однак варто зазначити, що у стосунках з матір'ю більш характерно відсутність автономності та самостійності, а у взаємовідносинах з батьком, навпаки властиво прояв автономності, самостійності, відповідальності.

Далі в своїй роботі ми досліджували особливості контролю у стосунках батьків та досліджуваних підлітків за допомогою методики «Дитячо-батьківські відносини підлітків» П. Трояновської, нами було проаналізовано шкали вимогливості, моніторингу, контролю, авторитарності та особливості заохочення та покарання.

Отже, за шкалою «Вимогливість» було встановлено, що досліджувані підлітки мають середній рівень як у стосунках з матір'ю, так і у стосунках з батьком (відповідно середній бал складає 19 балів та 21 бал) (див. рис. 2.11). Таким чином, ми можемо стверджувати, що у стосунках досліджуваних підлітків та обох батьків властиво не завищенні вимоги до своїх дітей, їх кількість та якість є абсолютно достатньо, на думку підлітків. Через вимогливість батьки очікують високого рівня відповідальності від своєї дитини.

Середній бал досліджуваних підлітків складає 19 балів за шкалою «Моніторинг» у стосунках з матір'ю, що свідчить про домінування середнього рівня за даним показником, на низького рівня – у стосунках з батьком (середній бал – 13 балів). Тобто, для матерів підлітків властиво на достатньому рівні обізнаність про справи, інтереси, захоплення, навчання своєї дитини. Їм властиво цікавитися життям дітей. А ось татові характерно значно менше проявляти інтересу до життя підлітка.

Їм властиво низький рівень обізнаності інтересів, захоплень, кола друзів своєї дитини.

За шкалою «Контроль» середній бал досліджуваних складає 18 балів при оцінці матері та 14 балів – при оцінці батька, що свідчить про середній рівень прояву контролю у стосунках між обома батьками та досліджуваними підлітками. Контролююча поведінка батьків по відношенню до підлітка може проявлятися в обмеженнях, нав'язливості, дрібної опіки.

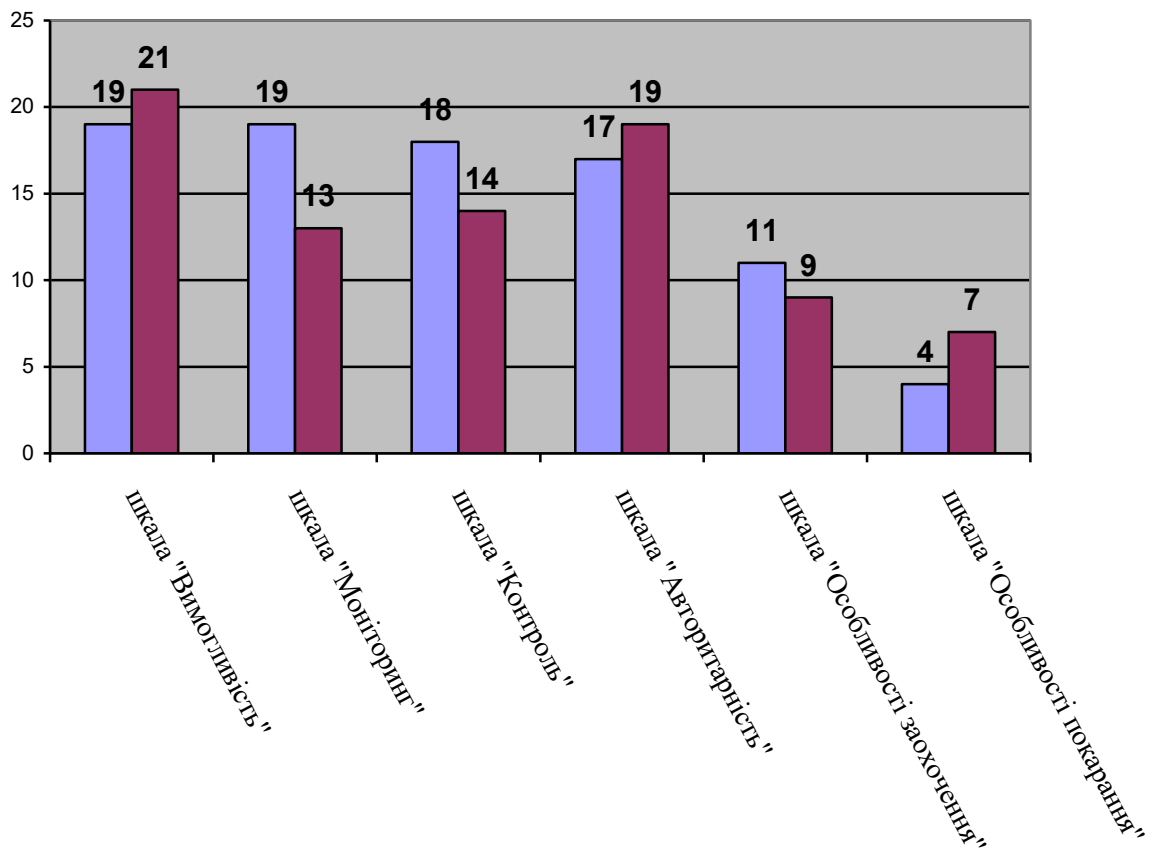

Рисунок 2.11 – Наочне зображення результатів дослідження особливостей контролю батьків досліджуваних підлітків за методикою «Дитячо-батьківські відносини підлітків» П. Трояновської

Також нами було встановлено наявність високого рівня авторитарності у стосунках батька та підлітка, за шкалою «Авторитарність» середній бал досліджуваних дорівнює 19 балів. А у стосунках матері та підлітка – середнього рівня авторитарності (середній

бал – 17 балів). Таким чином, ми можемо стверджувати, що у стосунках з підлітком батьки схильні в ситуаціях контролю демонструвати повноту та беззаперечність своєї влади, а для матерів – більш властиво м'якість виховної стратегії.

Крім цього, нами було виявлено у стосунках з батьками та досліджуваних підлітків середній рівень прояву заохочення та середній рівень покарання зі сторони обох батьків (середній бал відповідно 11 та 4 бали та 9 й 7 балів). Тобто, у взаємовідносинах зі своїми дітьми батькам властиво використовувати в процесі виховання метод заохочення та покарання, ситуаційно змінюючи, чередуючи їх.

Отже, аналізуючи отримані результати за шкалами «Вимогливість», «Моніторинг», «Контроль», «Авторитарність», «Особливості заохочення та покарання», що відносяться до блоку шкал, які описують особливості контролю батьками поведінки своїх дітей, нами було встановлено, що для обох батьків у взаємовідносинах з підлітками властиво їх контролювати, однак при цьому не підвищувати до них вимогливість, використовувати у вихованні метод «батога та пряника», покарання та заохочення, стимулюючи своїх дітей різними способами. Однак, матерям більш важливо знати інтереси, цілі, друзів, коло спілкування, думки своїх дітей, контролювати більше оточення, ніж батькам.

Також було розглянуто в нашій роботі особливості протиріч у стосунках батьків та підлітків. Нами було встановлено наявність високого рівня непослідовності обох батьків на думку досліджуваних підлітків (середній бал за даною шкалою склав 21 бал при оцінці матері та 20 балів – при оцінці батька, що свідчить про високий рівень розвитку даної особливості у взаємостосунках зі своїми дітьми), отримані результати зображені на рис. 2.12. Тобто, у стосунках зі своїми дітьми-підлітками обоє батьків схильні проявляти непослідовність, мінливість своїх виховних методів та прийомів по відношенню до дитини. Тобто, батьки можуть бути авторитарними, жорстокими, наполегливими та

вимогливими, використовувати покарання, як виховний засіб, а можуть ситуаційно проявляти турботу, підтримку, перейматися проблемами дитини, вислуховувати її, враховувати її інтереси та погляди, допомагати у вирішенні проблем, заохочувати підлітка різними способами.

Також нами було діагностовано середній рівень за шкалою «Невпевненість батьків» (відповідно середній бал – 17 балів, при оцінці підлітків матері та 12 балів – при оцінці підлітків батька). Тобто, обоє батьків підлітка ситуаційно сумніваються у правильності використання її виховних прийомів та методів, чи не занадто суворі вони, чи навпаки занадто м'які та лояльні.

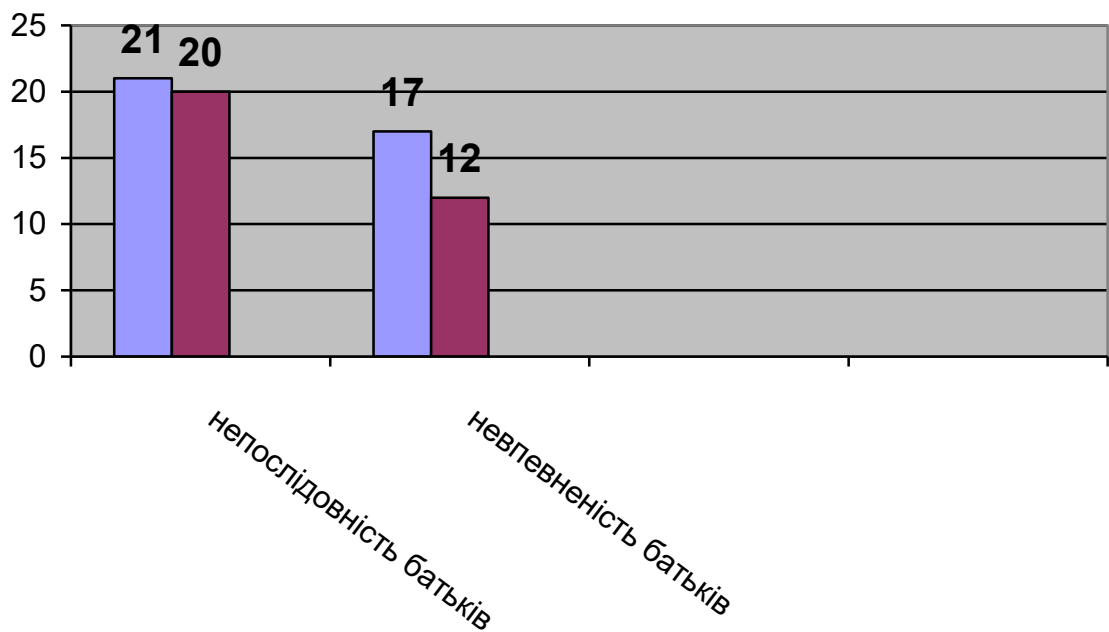

Рисунок 2.12 – Графічне зображення розподілу результатів дослідження протиріч у стосунках батьків та підлітків за методикою «Дитячо-батьківські відносини підлітків» П. Трояновської

Отже, аналізуючи отримані результати, ми можемо говорити про те, що обом батькам у стосунках з дитиною-підлітком властиво проявляти сумніви, невпевненість у власних виховних прийомах по відношенню до власної дитини, тому вони часто є мінливими та непостійними: можуть проявляти авторитарність, суворість, а потім бути турботливими,

лояльними, демократичними, приймаючими та такими, що схильні заохочувати, що власно й видно з вище описаної особливості стосунків батьків та досліджуваних підлітків.

Також нами було встановлено, що за шкалою «Задоволеність потреб» середній бал досліджуваних підлітків є 21 бал, при оцінці матері що свідчить про середній рівень задоволення потреб нею, а при оцінці батька – середній бал складає 18 балів, що свідчить про низький бал за даною шкалою (див. рис. 2.13.). Тобто, матері ситуаційно задовольняють потреб підлітка, як матеріальні, так і потребу в увазі, любові. На нашу думку, це може бути пов'язано з віковими особливостями підлітків, так як в даному віці для них властиво коливання настрою, коливання в дистанції, то вони хочуть уваги, то їм її занадто, й вони хочуть більшої самостійності. А для батька властиво низький рівень задоволення потреб дитини-підлітка. На їх думку, вони мало приділяють їм уваги, мало з ними спілкуються, мало прислуховуються до їх прохань та побажань.

За шкалою «Неадекватність образу дитини» нами діагностовано середній рівень неадекватності образу власної дитини обома батьками, на думку досліджуваних підлітків, відповідно середній бал за даною шкалою дорівнює 16 балів – при оцінці матері та 18 балів – при оцінці батька (див. рис. 2.13.). Тобто, підлітки вважають, що й батько, й мати бачать спотворений образ дитини-підлітка, вони не завжди розуміють значимість переживання, емоційний стан, вчинки власної дитини, відносяться до них як до зовсім маленької дитини, чи навпаки перекладають занадто багато відповідальності, відносяться як до абсолютно самостійної, відповідальної, дорослої людини.

За шкалою «Відносини з чоловіком, з дружиною» досліджувані підлітки вважають, що в їхніх матерів добрі стосунки з їх чоловіками, середній бал за показником доброзичливість складає 11 балів, що свідчить про середній рівень результатів за даною шкалою. Стосунки батька з дружиною за показником «доброзичливість» дорівнює 10 балів,

що також свідчить про середній рівень (див. рис. 2.13.) Тобто, для обох батьків властиво ситуаційний стиль взаємовідносин з чоловіком та дружиною. Вони можуть бути доброзичливими в стосунках, піклуватися про свою другу половинку, прислуховуватися до неї, враховувати її точку зору. За показником «ворожість» для матерів властиво середній рівень (6 балів), а для батьків – низький рівень (відповідно 5 балів) (див. рис. 2.13.). Отже, отримані результати свідчать, що матері у стосунках до чоловіком більш властиві проявляти ворожість, образливість, навіть, якщо проблема уже вирішена, ніж чоловіки по відношенню до свої дружин.

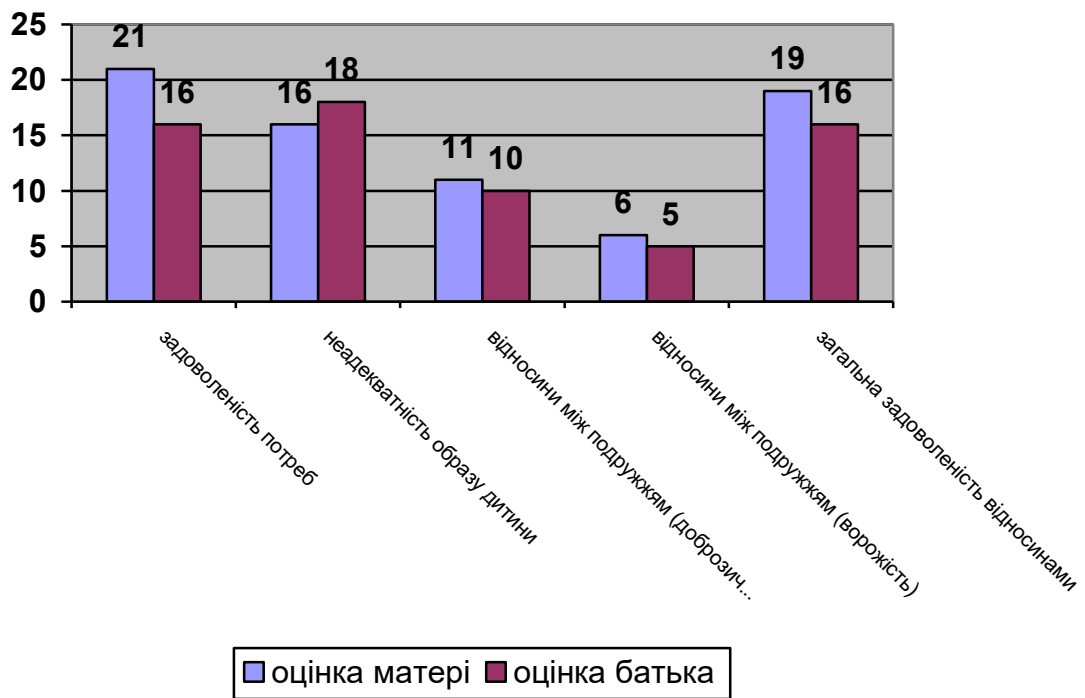

Рисунок 2.13 – Розподіл результатів досліджуваних за додатковими шкалами за методикою П. Трояновської

Що стосується загальної задоволеності стосунками з матір'ю, досліджувані підлітки мають середній бал 19 бал, що свідчить про те, що вони оцінюють задоволеність своїх стосунків з матір'ю на низькому рівні. Задоволеність стосунків з батьком підлітки також оцінюють на низькому рівні (середній бал – 16 балів) (див. рис. 2.13.). Це може

свідчити про порушення в дитячо-батьківських відносинах, наявність конфліктів чи занепокоєння підлітків сімейної ситуації, що склалася.

Отже, нами було з'ясовано, що й батько, й мати бачать спотворений образ дитини-підлітка, вони не завжди розуміють значимість переживання, емоційний стан, вчинки власної дитини, відносяться до них як до зовсім маленької дитини, чи навпаки перекладають занадто багато відповідальності, відносяться як до абсолютно самостійної, відповідальної, дорослої людини. Однак матері ситуаційно задовольняють потреб підлітка, як матеріальні, так і потребу в увазі, любові. А для батька властиво низький рівень задоволення потреб дитини-підлітка, схильні мало приділяти їм уваги, мало з ними спілкуватися, прислуховуватися до їх прохань та побажань.

Що стосується відносин в шлюбі між подружжям, то матерям у стосунках до чоловіком більш властиві проявляти ворожість, образливість, навіть, якщо проблема уже вирішена, ніж батькам по відношенню до свої дружин.

Загальну задоволеність стосунків з обома батьками підлітки оцінюють на низькому рівні.

Отже, аналізуючи отримані результати особливостей відносин батьків та підлітків за методикою «Дитячо-батьківські відносини підлітків» П. Троянської, нами було встановлено, між батьками та підлітками існують більш-менш теплі емоційні відносини, батьки намагаються приймати своїх дітей, показувати свою любов та увагу. Однак з мамою у підлітків більш тісні та емоційно близькі стосунки, між з татом. Проте, підлітки відмічають в своїх стосунках з обома батьками недостатній рівень емпатії.

У стосунках та спілкуванні підлітків з обома батьками властиво ситуаційний прояв демократичності, прийняття поглядів та інтересів, або навпаки тиску з боку батьків. Тому властиво періодично виникнення конфліктних ситуацій, коли підлітки намагаються відстоювати власні

погляди та ідеї. У взаємовідносинах з батьком більш властиво прояв атомності, самостійності, відповідальності, ніж з матір'ю.

Також варто зазначити, що для обох батьків у взаємовідносинах з підлітками властиво їх контролювати, однак при цьому не підвищувати до них вимогливість, використовувати у вихованні метод покарання та заохочення. Однак, матерям більш важливо знати інтереси, цілі, друзів, коло спілкування, думки своїх дітей, ніж батькам.

Обом батькам у стосунках з дитиною-підлітком властиво проявляти сумніви, непевненість у власних виховних прийомах по відношенню до власної дитини, тому вони часто є мінливими та непостійними. Загальну задоволеність стосунків з обома батьками підлітки оцінюють на низькому рівні.

Для оцінки достовірності відмінностей та виявлення статистичних розбіжностей в особливостях сприйняття підлітками взаємостосунків з матір'ю та з батьком нами було використано t -критерій Стьюдента для незалежних вимірів.

Нами встановлено достовірність розбіжностей між рівнем емоційної дистанції у стосунках підлітків з батьком та мамою ($t_{emp}=2,851 > t_{kr}= 2,695$, при $p \leq 0,01$). Отже, для стосунків підлітків та батьків більш властиво наявність емоційної дистанції, ніж у їх взаємовідносинах з мамою. Тобто, стосунки підлітків з батьками є більш емоційно прохолодні, відсутність емоційного контакту між ними.

Також нами було встановлено достовірність розбіжностей в прояву заохочення автономності у стосунках підлітків з матір'ю та батьком ($t_{emp}=2,347 > t_{kr}= 2,017$, при $p \leq 0,05$). Таким чином, ми можемо стверджувати, що батькам у стосунках з підлітками більш властиво проявляти заохочення їх автономності, самостійності, ніж матерям.

Встановлено існування різниці в прояву контролю батьків до життя, друзів, захоплень власної дитини-підлітка ($t_{emp}=2,291 > t_{kr}= 2,017$, при $p \leq 0,05$). Тобто, нами було встановлено, що для матері у стосунках з

підлітком більш властиво проявляти контроль до інтересів, захоплень, кола друзів підлітка, ніж батькові.

За результатами підрахунку значимих розбіжностей прояву рівня задоволеності потреб підлітків у стосунках з батьками за t –критерієм Стьюдента, які свідчать про те, що матері більш схильні задовольняти їх потреби, прислуховуватися до їх прохань та побажань, ніж батькам ($t_{emp}=2,146 > t_{kr}= 2,017$, при $p \leq 0,05$).

За всіма останніми показниками за методикою П. Трояновської «Дитячо-батьківські відносини підлітків» нами не було встановлено достовірних відмінностей особливостей взаємовідносин між батьками та підлітками за допомогою t –критерія Стьюдента.

З метою дослідити яким чином взаємопов'язані рівень конфліктності (прояву не порозуміння у стосунках між батьками та підлітком, схильність до вирішення складних чи спірних питань через конфлікти) з особливостями батьківсько-дитячих взаємовідносин, що виступають соціальними та психологічними чинниками виникнення конфліктів в сім'ї між батьками та дітьми-підлітками нами було проведено аналіз отриманих результатів за допомогою коефіцієнта рангової кореляції Спірмена. Встановлено, що показник конфліктності, схильності до вирішення спірних питань з батьками має статистично значущі позитивні взаємозв'язки з показниками «ворожість» ($r_s = 0,475$, при $p \leq 0,01$), «автономність» ($r_s = 0,392$, при $p \leq 0,01$), «контроль» ($r_s = 0,298$, при $p \leq 0,05$), «вимогливість» ($r_s = 0,332$ при $p \leq 0,05$) «авторитарність» ($r_s = 0,363$ при $p \leq 0,05$), «неадекватний образ дитини» ($r_s = 0,321$ при $p \leq 0,05$), «позитивний інтерес» ($r_s = - 0,618$ при $p \leq 0,01$), «прийняття» ($r_s = - 0,541$ при $p \leq 0,01$), «емпатія» ($r_s = - 0,328$ при $p \leq 0,05$), «задоволеність потреб» ($r_s = - 0,381$ при $p \leq 0,01$), «загальна задоволеність відносин з батьками» ($r_s = - 0,638$ при $p \leq 0,01$). Отримана структура кореляційних зв'язків вказує на те, що формування високого рівня конфліктності у взаємовідносинах між батьками та дітьми-

підлітками сприяє наявність у їх взаємовідносинах ворожості, негативного ставлення до дитини, відсутність тепла та поваги у їх взаєминах, відсутність уваги зі сторони батьків, будь-яких вимог, турботи та опіки, наявність завищених вимог до своїх дітей, високого контролю, обмежень та нав'язливої дрібної опіки, демонстрації у взаєминах з дитиною повної та беззаперечної влади над нею, а також наявність неадекватного образу власної дитини, не розуміння значимості її переживання, емоційного стану, вчинку власної дитини. Також слід зазначити, що наявність у взаєминах батьків з підлітками позитивного інтересу до них незалежно від власних очікувань та конкретних успіхів власної дитини, прийняття їх, демонстрація любові та уваги до своїх чад, визнання прав та індивідуальності дитини, відсутність негативного оцінювання, наявність підтримки, співпереживання, готовності надати емоційну підтримку, своєчасне реагування на потреби підлітка та наявність загальної задоволеності від існуючих взаємин зі своїми батьками сприяють зниженню конфліктності в сім'ї, а саме у взаєминах між батьками та дітьми-підлітками.

Висновки до другого розділу

Після проведення дослідження за методикою «Поведінка батьків і ставлення підлітків до них», з метою визначити ступінь автономності, безпосередності, директивності, ворожості і позитивного інтересу батьків по відношенню до підлітків, нами було встановлено, що в стосунках з донькою матері більш схильні проявляти позитивний інтерес, позитивне ставлення, приймати, емоційно розуміти та співчувати, ніж у стосунках з синами. Варто зазначити, що в стосунках з дочками-підлітками матері частіше проявляють низький рівень ворожості, емоційну дистантність, ніж з синами-підлітками. Також

матері є більш схильні надавати автономність в стосунках з сином, ніж з донькою.

Крім цього, нами було встановлено, що батько у взаємовідносинах з донькою-підлітком більш схильний проявляти позитивний інтерес, піклування, емоційне тепло, співпереживання, ніж з сином-підлітком. В стосунках з сином батькові більш властиво проявляти емоційну холодність, відгородженість. Також батькові більш властиво проявляти директивність в взаємовідносинах з сином-підлітком, ніж з донькою. В стосунках з донькою-підлітком батько менше схильний проявляти ворожість, ніж в взаємовідносинах з сином-підлітком.

Далі в своїй роботі ми досліджували дитячо-батьківські відносини очима підлітків за допомогою методики «Дитячо-батьківські відносини підлітків» П. Трояновської. Встановлено, що між батьками та підлітками існують більш-менш теплі емоційні відносини, батьки намагаються приймати своїх дітей, показувати свою любов та увагу. Однак з мамою у підлітків більш тісні та емоційно близькі стосунки, між з татом. Проте, підлітки відмічають в своїх стосунках з обома батьками недостатній рівень емпатії. Також у стосунках та спілкуванні підлітків з обома батьками властиво ситуаційний прояв демократичності, прийняття поглядів та інтересів, або навпаки тиску з боку батьків. Тому властиво періодично виникнення конфліктних ситуацій, коли підлітки намагаються відстоювати власні погляди та ідеї. У взаємовідносинах з батьком більш властиво прояв автономності, самостійності, відповідальності, ніж з матір'ю.

Варто зазначити, що для обох батьків у взаємовідносинах з підлітками властиво їх контролювати, однак при цьому не підвищувати до них вимогливість, використовувати у вихованні метод покарання та заохочення. Однак, матерям більш важливо знати інтереси, цілі, друзів, коло спілкування, думки своїх дітей, ніж татам. Проте, обом батькам у стосунках з дитиною-підлітком властиво проявляти сумніви,

невпевненість у власних виховних прийомах по відношенню до власної дитини, тому вони часто є мінливими та непостійними. Загальну задоволеність стосунків з обома батьками підлітки оцінюють на низькому рівні.

Крім цього нами було встановлено достовірність відмінностей в особливостях сприйняття підлітками взаємостосунків з матір'ю та з батьком. Встановлено, що для стосунків підлітків та батька більш властиво наявність емоційної дистанції, ніж у їх взаємовідносинах з мамою. Тобто, стосунки підлітків з батьками є більш емоційно прохолодні, відсутність емоційного контакту між ними. Також батькам у стосунках з підлітками більш властиво проявляти заохочення їх автономності, самостійності, ніж матерям.

Крім цього, нами було виявлено різниця прояву контролю батьків до життя, друзів, захоплень власної дитини-підлітка. А саме встановлено, що для матері у стосунках з підлітком більш властиво проявляти контроль до інтересів, захоплень, кола друзів підлітка, ніж батькові. А також те, що матері більш схильні задовольняти їх потреби, прислуховуватися до їх прохань та побажань, ніж татові.

З метою дослідити яким чином взаємопов'язані рівень конфліктності з особливостями батьківсько-дитячих взаємовідносин, що є соціальними та психологічними чинниками виникнення конфліктів нами було проведено кореляційний аналіз Спірмена.

Встановлено, що формування високого рівня конфліктності у взаємовідносинах між батьками та підлітками сприяє наявність у їх взаємовідносинах ворожості, відсутність тепла та поваги у їх взаєминах, негативного ставлення до дитини, відсутність уваги зі сторони батьків, будь-яких вимог, турботи та опіки, наявність високого контролю, завищених вимог до своїх дітей, обмежень та нав'язливої дрібної опіки, демонстрації у взаєминах з дитиною повної та беззаперечної влади над нею, а також наявність неадекватного образу власної дитини, не

розуміння значимості її переживання. Також слід зазначити, що наявність у взаєминах батьків з підлітками позитивного інтересу до них незалежно від власних очікувань та конкретних успіхів власної дитини, демонстрація любові та уваги до своїх чад, прийняття їх, наявність підтримки, своєчасне реагування на потреби підлітка, відсутність негативного оцінювання, готовності надати емоційну підтримку, та наявність загальної задоволеності від існуючих взаємин зі своїми батьками сприяють зниженню конфліктності у взаєминах між батьками та підлітками.

ВИСНОВКИ

В кваліфікаційній роботі здійснено теоретичне та емпіричне дослідження проблеми чинників конфліктів між батьками та дітьми-підлітками, що дозволило нам зробити наступні висновки:

1. У ході аналізу теоретичних положень з проблеми дослідження ми встановили, що психологічний зміст підліткового віку пов'язаний з виникненням почуття дорослості, ставлення до себе як до дорослої особистості, до своїх нових можливостей і здібностей, розвитком самосвідомості, активно розвивається власна соціальна активність, набуває надзвичайно великої цінності спілкування з однолітками. Формуються ціннісні орієнтації, вольові якості, стають стійкими властиві риси характеру і форми міжособистісної взаємодії, розвивається рефлексія, що змінює особливості перебігу і сам характер відносин з іншими людьми та самоставлення.

2. В підлітковому віці взаємовідносини з батьками обумовлені значним впливом переживання нових почуттів, що пов'язані з їх прагненнями до дорослості, самостійності та самоствердження. Підлітки намагаються відмовлятися від підвищеного нормативного контролю з боку дорослих, починають відходити від ідеалізованих зразків батьків, починають досить активно відстоювати власні права на самостійність, також починають висувати особисті пропозиції у вирішенні значної частини життєвих питань, перестають виконувати безпосередні вимоги батьків щодо змін в їх власній поведінці. Намагаються різними способами знизити контроль батьків, досить чуттєво та хворобливо реагуючи на явні чи приховані обмеження їх прав. Процес автономності і самостійності осіб підліткового віку може бути прискорений або загальмований. Він залежить від батьківських уявлень, що існують в сім'ї, та наявних очікувань щодо власної дитини. Наявність глибоких контактів з батьками формують у дітей стійкий життєвий стан, відчуття упевненості і надійності.

3. Виявлено, що у взаємовідносинах з донькою-підлітком матері більш схильні проявляти позитивний інтерес, позитивне ставлення, емоційно розуміти та співчувати, приймати, ніж у взаємовідносинах з синами-підлітками. Вони більш схильні проявляти низький рівень ворожості, емоційну дистантність, ніж з синами-підлітками. А у стосунках з синами більш схильні надавати автономність, ніж з доньками. Батько у взаємовідносинах більш схильний проявляти позитивний інтерес, емоційне тепло, піклування, співпереживання до доньки-підлітка, ніж до сина. У взаємовідносинах з сином батькові більш властиво проявляти емоційну холодність, відгородженість, директивність, ворожість, ніж з донькою. Також з'ясовано, що для взаємовідносин підлітків з батьком більш властиво наявність емоційної дистанції, емоційної прохолодності, простежується відсутність емоційного контакту між ними, більш властиво проявляти заохочення їх автономності, самостійності, ніж з мамою. Для матері у взаємовідносинах з підлітком більш властиво проявляти контроль до інтересів, захоплень, кола друзів підлітка, вони більш схильні задовольняти потреби дітей-підлітків, прислуховуватися до їх прохань та побажань, ніж батькові.

4. Встановлено, що формування високого рівня конфліктності у взаєминах з батьками у підлітків сприяє наявність у їх взаємовідносинах ворожості, відсутність тепла та поваги, наявність негативного ставлення, відсутність уваги зі сторони батьків до дитини, наявність завищених вимог до своїх дітей, високого контролю, обмежень та нав'язливої дрібної опіки, демонстрації у взаєминах з дитиною беззаперечної влади над нею, а також наявність неадекватного образу власної дитини. З'ясовано, що наявність у взаєминах батьків з підлітками позитивного інтересу до дітей незалежно від власних очікувань та конкретних їх успіхів, прийняття їх, наявність підтримки, демонстрація любові та уваги до своїх чад, своєчасне реагування на потреби підлітка,

відсутність негативного оцінювання, готовності надати емоційну підтримку та наявність загальної задоволеності від наявних взаємин зі своїми батьками сприяють зниженню конфліктності у взаєминах з батьками у підлітків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрамова Г. С. Возрастная психология. М. : Академический проект, 2000. 621 с.
2. Аверин В. А. Психология человека от рождения до смерти. Младенчество. Детство. Юность. Взрослость. Старость. СПб. : прайм-ЕВРОЗНАК, 2003. 411 с.
3. Андрієнко В. О. Математична статистика для психологів. Одеса : Астропринт. 2001. 232 с.
4. Андреева Т. В. Семейная психология. СПб. : Речь, 2004. 244 с.
5. Апішева А. Ш. Проблема конфліктних стосунків сучасних підлітків та юнаків з батьками. *Вісник НТУУ «КПІ». Філософія. Психологія. Педагогіка*. 2012. Вип. 2. С. 117-125.
6. Брозовська В. Й. Тлумачний рос.-укр. словник психологічних термінів. Толковый русс.-укр. словарь психологических терминологии. К. : Професіонал, 2007. 504 с.
7. Будяк Н. М. Основи сімейної психології. Львів : Фортеця, 2007. 345 с.
8. Бурлачук Л. Ф. Словарь-справочник по психодиагностике. 3-е изд. СПб. : Питер, 2007. 528 с.
9. Вассерман Л. И. Родители глазами подростка: психологическая диагностика в медико-педагогической практике. СПб. : Речь, 2004. 256 с.
10. Варга А. Я. Структура и типы родительского отношения. М. : Мир, 2010. 256 с.
11. Вікова та педагогічна психологія: навч. пос. для студ. ВНЗ / під ред. О. В. Скрипниченко, Л. В. Долинської, З. В. Огороднічука. К. : Карквела, 2007. 400 с.
12. Вітюк Н. Р. До проблеми конфліктності батьківсько-дитячої взаємодії в період підліткової кризи. *Збірник наукових праць: філософія, соціологія, психологія*. Івано-Франківськ : ВДВ ЦІТ. 2007. Вип. 12. Ч. 1. С. 79-88.

13. Венгер А. Л. На что жалуетесь? Выявление и коррекция неблагоприятных вариантов развития личности детей и подростков. Рига : Эксперимент, 2000. 184 с.
14. Гамезо М. В., Петрова Е. А. Возрастная и педагогическая психология: учеб. пособие для студентов всех специальностей педагогических вузов. М. : Педагогическое общество России, 2003. 509 с.
15. Грецов А. Г. Практическая психология для подростков и родителей. СПб. : Питер, 2006. 224 с.
16. Грижак М. В. Діагностика батьківсько-дитячих відносин як умова надання просвітницької консультативної допомоги сім'ям. *Педагогічний дискурс*. 2012. Вип. 13. С. 58-64.
17. Дарвиш О. Б. Возрастная психология. М. : Владос-Пресс, 2005. 386 с.
18. Дружинин В. Н. Психология семьи. Екатеринбург : Деловая книга, 2000. 208 с.
19. Эйдемиллер Э., Юстицкис В. Психология и психотерапия семьи. СПб. : Питер, 2000. 672 с.
20. Елизаров А. Н. Коррекция родительско-детских отношений в случае девиантного поведения подростка. *Тезисы Международной научно-практической конференции «Современные психосоциальные технологии: проблемы освоения и использования», 21-22 мая 2001 года*. М. : Консорциум «Социальное здоровье», 2001. С. 88-89.
21. Заброцкий М. М. Основи вікової психології: навч. посібник. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2009. 112 с.
22. Карабанова О. А. Психология семейных отношений и семейного консультирования. М. : Гардарики, 2005. 320 с.
23. Каткова Т. А., Зотова А. О. Конфлікти між батьками та дітьми: причини та способи їх подолання. *Проблеми сучасної педагогічної освіти. Педагогіка і психологія*. 2013. Вип. 40(1). С. 177-181.
24. Кле М. Психология подростка. М. : Педагогика, 1991. 176 с.
25. Ковалев С. В. Психология современной семьи. М. : Мир, 2009. 345 с.

26. Кравченко А. И. Родителям о подростках. М. : ВЛАДОС, 2002. 432 с.
27. Крайг Г. Психология развития. 7-е междунар. изд. СПб. : Питер, 2000. 992 с.
28. Крупник І. Р. Батьківська депривація у сучасному суспільстві. *Педагогіка та психологія сьогодні : постулати минулого і сучасні теорії* : матер. міжнар. наук.-прак. конф., м. Одеса, 16-17 жовтня 2015 р. Одеса, 2015. С. 8-12.
29. Кулагина И. Ю. Колюцкий В.Н. Возрастная психология: Полный жизненный цикл развития человека. Учебное пособие для студентов высших учебных заведений. М. : ТЦ «Сфера», 2001. 464 с.
30. Ліфарєва Н. В. Психологія особистості: навч. пос. К. : Центр навчальної літератури, 2003. 240 с.
31. Лысогорская М. В. Типы родительской семьи и особенности внутриличностного ценностного конфликта у подростков. Ярославль, 2001. 191 с.
32. Мухина В. С. Возрастная психология: феноменология развития, детство, отрочество: учебник для студ. вузов. 5-е изд., стереотип. М. : Академия, 2000. 456 с.
33. Наследов А. Д. Математические методы психологического исследования. Анализ и интерпретация данных. СПб. : Речь, 2004. 392 с.
34. Оліфірович Н. І. Зінкевич-Куземкіна Т. А. , Велента Т.Ф. Психологія сімейних криз. К. : Академвидав, 2006. 360 с.
35. Першина Л. А. Возрастная психология: учеб. пос. для вузов. М. : Академия, 2004. 256 с.
36. Петровская Л. А. Компетентность в общении : Социально-психологический тренинг. М. : Академия, 1989. 216 с.
37. Пovalій Л. В. Специфіка батьківсько-дитячих взаємин у сучасній сім'ї. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді. Збірник наукових праць*. Вип. 16. 2012. С. 233-240.

38. Практикум по возрастной психологии: учеб. пособие / под ред. Л. А. Головей, Е. Ф. Рыбалко. СПб. : Речь, 2006. 688 с.
39. Психология подростка / под ред. Реана А. А. М. : Олма-пресс, 2003. 432 с.
40. Психология подростка: учебник / под ред. члена-корреспондента РАО А. А. Реана. СПб. : прайм-ЕВРОЗНАК, 2006. 480 с.
41. Психология человека от рождения и до смерти. Психологический атлас человека / под ред. А. А. Реана. СПб. : Прайм ЕВРОЗНАК, 2007. 651 с.
42. Райгородский Д. Я. Подросток и семья. Хрестоматия. Самара : БАХРАМ-М., 2002. 656 с.
43. Райс Ф. Психология подросткового и юношеского возраста: учеб. пособие для студ. и аспирантов психологич. фак-тов. 8-е международное изд. СПб. : Питер, 2000. 624 с.
44. Ратанова Т. А., Шляхта Н. Ф. Психодиагностические методы изучения личности: учебное пособие. М. : Флинта, 2005. 166 с.
45. Реан А. А. Подросток. СПб. : Питер, 2002. 432 с.
46. Регуш Л. А. Психология современного подростка. СПб. : Речь, 2005. 400 с.
47. Савчин М. В., Василенко Л. П. Вікова психологія: навч. пос. для студ. ВНЗ. К. : Академвидав, 2005. 360 с.
48. Самоґаєва Е. О. Особливості взаємин батьків з підлітками у сучасних сім'ях. *Проблеми сучасної психології*. 2013. Вип. 21. С. 647-658.
49. Сидоренко Е. В. Методы математической обработки в психологии. СПб. : Речь, 2006. 350 с.
50. Синягина Н. Ю. Психолого-педагогическая коррекция детско-родительских отношений. М. : ВЛАДОС, 2003. 96 с.
51. Скотт Дж. Способы разрешения конфликтов. СПб. : ВИК, 1994. 210 с.

52. Соціологія: Підручник. 2-ге видання, стереотипне / за ред. В. М. Пічі. Львів : Магнолія Плюс, 2005. 277 с.
53. Спиваковская А. С. Как быть родителями. СПб. : Питер, 2002. 123 с.
54. Тавровецька Н. І. Емпіричне дослідження дитячо-батьківських відносин в неповних родинях. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер.: Психологічні науки*. 2013. Вип. 1. С. 44-47
55. Учебное пособие по возрастной психологии для факультетов: психологии, педагогика и социальной работы / Ред.-сост. Райгородский Д. Я. Самара : БАХРАХ, 2003. 768 с.
56. Циринг Д. А. Семья как фактор формирования личностной беспомощности у детей. *Вопросы психологии*. 2009. № 1. С. 22-31.
57. Чайковська О. М. Психологічні особливості конфліктності у підлітковому віці. *Проблеми сучасної педагогічної освіти. Педагогіка і психологія*. 2013. Вип. 38(1). С. 251-257.
58. Чанцева-Коваленко О. М. Психологічні особливості конфліктів у системі родинних відносин «батьки-діти». *Актуальні проблеми психології : зб. наук. пр. Ін-ту психології імені Г. С. Костюка Національної академії педагогічних наук України*. К. : ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2013. Т. X, вип. 25. С. 540-548.
59. Шнейдер Л. Б. Психология семейных отношений. М. : Эксмо-Пресс, 2000. 512 с.
60. Шнейдер Л. Б. Семейная психология: учебное пособие для вузов. М. : Академический Проект, 2005. 768 с.
61. Яблонська Т. М. Актуальні проблеми досліджень сучасної сім'ї в Україні. *Український соціум*. 2004. № 2 (4). С. 80–84.
62. Яновська Т. А. Психологічні особливості міжособистісних конфліктів підлітків із батьками [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/8037/1/63.pdf>

**КОДЕКС АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ
ЗДОБУВАЧА ВИЩОЇ ОСВІТИ ХЕРСОНЬСЬКОГО
ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ**

Я, Рибак Валерій Ярославич,
учасник(ця) освітнього процесу Херсонського державного університету, **УСВІДОМЛЮЮ**, що академічна доброчесність – це фундаментальна етична цінність усієї академічної спільноти світу.

ЗАЯВЛЯЮ, що у своїй освітній і науковій діяльності **ЗОБОВ'ЯЗУЮСЯ**:

- дотримуватися:
 - вимог законодавства України та внутрішніх нормативних документів університету, зокрема Статуту Університету;
 - принципів та правил академічної доброчесності;
 - нульової толерантності до академічного плагіату;
 - моральних норм та правил етичної поведінки;
 - толерантного ставлення до інших;
 - дотримуватися високого рівня культури спілкування;
- надавати згоду на:
 - безпосередню перевірку курсових, кваліфікаційних робіт тощо на ознаки наявності академічного плагіату за допомогою спеціалізованих програмних продуктів;
 - оброблення, збереження й розміщення кваліфікаційних робіт у відкритому доступі в інституційному репозитарії;
 - використання робіт для перевірки на ознаки наявності академічного плагіату в інших роботах виключно з метою виявлення можливих ознак академічного плагіату;
- самостійно виконувати навчальні завдання, завдання поточного й підсумкового контролю результатів навчання;
 - надавати достовірну інформацію щодо результатів власної навчальної (наукової, творчої) діяльності, використаних методик досліджень та джерел інформації;
 - не використовувати результати досліджень інших авторів без використання покликань на їхню роботу;
 - своєю діяльністю сприяти збереженню та примноженню традицій університету, формуванню його позитивного іміджу;
 - не чинити правопорушень і не сприяти їхньому скоєнню іншими особами;
 - підтримувати атмосферу довіри, взаємної відповідальності та співпраці в освітньому середовищі;
 - поважати честь, гідність та особисту недоторканність особи, незважаючи на її стать, вік, матеріальний стан, соціальне становище, расову належність, релігійні й політичні переконання;
 - не дискримінувати людей на підставі академічного статусу, а також за національною, расовою, статевою чи іншою належністю;
 - відповідально ставитися до своїх обов'язків, вчасно та сумлінно виконувати необхідні навчальні та науково-дослідницькі завдання;
 - запобігати виникненню у своїй діяльності конфлікту інтересів, зокрема не використовувати службових і родинних зв'язків з метою отримання нечесної переваги в навчальній, науковій і трудовій діяльності;
 - не брати участі в будь-якій діяльності, пов'язаній із обманом, нечесністю, списуванням, фабрикацією;
 - не підроблювати документи;
 - не поширювати неправдиву та компрометуючу інформацію про інших здобувачів вищої освіти, викладачів і співробітників;
 - не отримувати і не пропонувати винагород за несправедливе отримання будь-яких переваг або здійснення впливу на зміну отриманої академічної оцінки;
 - не залякувати й не проявляти агресії та насильства проти інших, сексуальні домагання;
 - не завдавати шкоди матеріальним цінностям, матеріально-технічній базі університету та особистій власності інших студентів та/або працівників;
 - не використовувати без дозволу ректорату (деканату) символіки університету в заходах, не пов'язаних з діяльністю університету;
 - не здійснювати і не заохочувати будь-яких спроб, спрямованих на те, щоб за допомогою нечесних і негідних методів досягати власних корисних цілей;
 - не завдавати загрози власному здоров'ю або безпеці іншим студентам та/або працівникам.

УСВІДОМЛЮЮ, що відповідно до чинного законодавства у разі недотримання Кодексу академічної доброчесності буду нести академічну та/або інші види відповідальності й до мене можуть бути застосовані заходи дисциплінарного характеру за порушення принципів академічної доброчесності.

_____ (дата)

_____ (підпис)

_____ (ім'я, прізвище)